

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Jasna Maček

VAJEVCI IN PROZA BRETA HARTA

Diplomsko delo

Ljubljana, maja 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Jasna Maček

VAJEVCI IN PROZA BRETA HARTA

Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Alenka Žbogar

Ljubljana, maja 2010

Povzetek

Diplomsko delo obravnava vajeve in ameriškega avtorja Breta Harta, ugotavlja vplive na njihovo pisanje in pomembnost njihovega literarnega ustvarjanja. Omenjeni avtorji so ustvarjali v drugi polovici 19. stoletja, v njihovem pisanju pa je mogoče zaslediti tako romantične kot realistične značilnosti. Delo se osredotoča na njihovo kratkoprozno pisanje in novosti, ki so jih pri tem uvajali. Ugotavlja tudi odzive na pisanje Breta Harta pri nas. Pomembnost avtorjev in njihovega dela je v prelamljanju s tradicijo in uvajanju realističnih značilnosti.

Ključne besede: kratka pripovedna proza, kratka zgodba, novela, povest, vajeve, Vaje, Bret Harte, romantika, realizem

Abstract

The diploma work discusses the group of vajeenci and an American author, Bret Harte. It explains what influenced their work and ascertains the importance of their literature. The aforementioned authors belong to the second half of the 19th century and thus the duality of romanticism and realism can be found in their works. The diploma work focuses on the short prose of the authors and the novelties it presented. It also explores the response to the writing of Bret Harte in the Slovene area. The importance of vajeenci and Bret Harte lies mainly in their breaking with the literary tradition and in introducing the realistic features.

Key words: *short narrative prose, short story, novela, povest, vajeenci, Vaje, Bret Harte, romanticism, realism*

Kazalo

1 Uvod.....	6
2 Življenje in delo Breta Harta	7
3 Hartov stil pisanja in nastopajoče osebe	10
3.1 Smer lokalnega kolorizma	10
4 Zgodovinsko ozadje – pomembni dogodki v času ustvarjanja avtorja.....	12
4.1 Ameriška državljanska vojna.....	12
4.2 Transkontinentalna železnica in gibanja proti priseljencem	13
4.3 Kalifornijska »zlata mrzlica«	13
4.4 Pokol Indijancev	14
5 Začetki kratke pripovedne proze v Ameriki.....	17
6 Začetki kratke pripovedne proze pri nas	19
6.1 Vajevci in Vaje	22
6.2 Krog vajevcev po zaključku gimnazije in prenehanju izdajanja Vaj	25
6.3 Zgodovinsko ozadje v času ustvarjanja vajevcev	28
6.4 Literarno ustvarjanje slovenskih avtorjev v 19. stoletju	30
6.5 Amerika, kot so jo videli pri nas	36
7 Analiza del. Iz življenja učenca in Izgnanci.....	39
7.1 Valentin Mandelc: Iz življenja učenca	39
7.2 Bret Harte: Izobčenci	41
7.3 Primerjava Mandelčevega Učenca in Hartovih Izobčencev.....	44
8 Odmevi na pisanje Breta Harta pri nas.....	45
8.1 Vajevsko poznavanje Breta Harta	50
9 Sklep.....	52
10 Literatura	54

1 Uvod

V diplomskem delu bom obravnavala življenje in delo vajecev in Breta Harta. Za omenjene avtorje sem se odločila, ker sodijo v isto obdobje – drugo polovico 19. stoletja – in ker so oboji, skupina mladih slovenskih avtorjev in ameriški avtor, pomembno prispevali k razvoju slovenske in ameriške pripovedne proze. Bili so pobudniki novih miselnih tokov in začetniki premikov k drugačni vrsti pisanja, kljub temu pa se njihovim, predvsem zgodnejšim delom, literarna zgodovina in kritika ni toliko posvečala, v korist nekaterim produktivnejšim avtorjem, ki pa so mnogokrat svoj uspeh nedvomno dolgovali tudi svojim predhodnikom – torej omenjenim avtorjem. Ker so ustvarjali v približno istem času, me bo zanimalo, kakšne so bile okoliščine njihovega ustvarjanja, kaj se je takrat pomembnega dogajalo v zgodovini in bi tako lahko imelo posreden ali neposreden vpliv na njihovo delo. Pregledala bom, kaj je pomembnega o tem obdobju odkrila literarna zgodovina in literarna teorija in se pri tem (predvsem v poglavju o začetkih pripovedne proze pri nas) oprla na ugotovitve Gregorja Kocijana, ki je raziskoval in natančno popisal to obdobje.

Ker je avtor Bret Harte pri nas razmeroma nepoznan, bom nekaj pozornosti namenila njegovemu življenjepisu. Raziskala bom tudi odzive na pisanje tega avtorja pri nas in s tem skušala ugotoviti, koliko je bil pri nas poznan, če smo ga Slovenci v tistem času brali in kaj so o njegovem delu sodili kritiki tistega časa. Morda bo mogoče odkriti tudi kakšen vpliv ameriškega avtorja na vajevisko skupino, saj so bili mladi pisci med drugim zelo razgledani po tuji literaturi. Zanimalo me bo tudi, koliko je bila v drugi polovici 19. stoletja, ko se je začelo množično izseljevanje v Ameriko, ameriška tema pri nas aktualna in kakšne predstave so imeli bodoči izseljenci o njej. Zato se bom na kratko dotaknila tudi te teme, glavni poudarek pa v diplomskem delu namenjam kratki prozi vajecev in Breta Harta in skušam prikazati, zakaj je bila pomembna in v čem je bila drugačna od predhodne kratke proze. Za bolj nazorno predstavo bom dodala tudi analitičen del, kjer bom obravnavala eno kratkoprozno delo, ki je bilo objavljeno v Vajah, in eno kratko zgodbo Breta Harta. Po kratki vsebinski obnovi bom skušala ugotoviti in podati nekaj značilnosti, morda pa tudi podobnosti oziroma stičnih točk.

2 Življenje in delo Breta Harta

Francis Bret Harte se je rodil 25. 8. 1836 v New Yorku kot Francis Brett Hart. Njegov oče Henry je bil učitelj, mama pa je prihajala iz kmečke družine angleškega in nizozemskega porekla. Ime Francis Brett je dobil po pradedku. Ker je bilo Francisu njegovo drugo ime ljubše (zapisoval ga je z enim t-jem), družina pa je kmalu spremenila priimek iz Hart v Harte, je tako postal poznan kot Bret Harte. Njegov dedek je bil angleški Jud, ki je emigriral v Ameriko in se tam poročil. (Žal njegova izvoljenka ni bila Judinja in zakon sta skrivala, kmalu po tem, ko je bil rojen Henry, Bretov oče, pa sta se razšla.)

Bret je bil tretji od štirih otrok; odraščal je z dvema sestrama in enim bratom. Najstarejša sestra, Eliza, je bila rojena leta 1831 in štiri leta starejša, brat Henry je bil skoraj dve leti starejši, najmlajša, Margaret, pa dve leti mlajša od njega.

Leto po tistem, ko je bil rojen Bret, je prišlo do krize (leta 1837) in mnogi starši si niso več mogli privoščiti, da bi plačevali drage šolnine svojim otrokom. Bretov oče, ki je vodil zasebno šolo, tako ni imel več dosti dela in morali so se preseliti. Leta 1845, ko je bil Bret star 9 let, mu je umrl oče in z družino so se zopet preselili v New York in Brooklyn. Tam sicer ni imel redne izobrazbe, izredno rad pa je bral. Nekaj njegovih verzov je bilo objavljenih že, ko je bil star komaj 11 let. Mama Elizabeta se je 1853 preselila v Kalifornijo, kjer se je vnovič poročila (z nekdanjim prijateljem njegovega očeta iz študijskih let). Čez eno leto sta se ji v Kaliforniji pridružila še Bret in njegova sestra Margaret. Potovala sta s parnikom in dogodivščine na poti so vplivale na Bretovo poznejše pisanje. Kot mlad fant je v novi deželi opravljal različna dela (rudar, učitelj, novinar, kočijaž, stavec). Nekaj časa je živel v mestu Arcata v Humboldtovem zalivu, ki je bilo nekakšno oporišče za rudarje.

Leta 1857 sta oče njegovega prijatelja in polkovnik Whipple ustanovila tedenski časopis *Northern Californian*, kjer se je zaposlil tudi Harte. Ko je leta 1860 prišlo do pokola Indijancev v vasici Tutulwat, je bil Harte pomočnik urednika Whippla in ker je bil ta takrat odsoten, je bil glavni Bret, ki je objavil natančna poročila in obsodil dogodek. Po izdaji časopisa je bilo njegovo življenje v nevarnosti, zato je dal odpoved in se preselil v San Francisco. Tam se je zopet zaposlil kot tiskar – tokrat za časopis *Golden Era* (Zlata doba). Kmalu je dobil priložnost, da je lahko prispeval tudi svoje pesmi in prozo.

Medtem ko je opravljal delo knjigovodje in upravitelja v kovnici denarja, je spoznal Anno Griswold, s katero se je avgusta 1862 poročil. Med državljansko vojno je napisal več kot dvajset pesmi in legend za *Overland Monthly* (ki je bil ustanovljen 1868 in je še istega leta imenoval Harta za urednika). Zanj je napisal tudi kratki zgodbi *The Luck of Roaring Camp* in *The Outcasts of Poker Flat*, ki sta mu prinesli veliko slavo, ki jo je še povečal s pesmijo *Plain Language from Truthful James* (1870), poznano tudi pod naslovom *The Heathen Chinee*. Po zgodbi iz te pesmi je skupaj s pisateljem Markom Twainom napisal svojo najboljšo dramo, *Ah Sin* (1877).¹

Harte je imel dominantno ženo, na kar lahko sklepamo iz njegovih pisem domov, ki so se ohranila in iz biografij². V zelo kratkem času je iz skoraj neznanega pisatelja postal slaven, ljudje so ga ustavljali na cesti in ga prosili za avtogram. Ko je tudi ameriški vzhod zvedel za njegove zgodbe, mu je časopis *The Atlantic Monthly* ponudil veliko vsoto za sodelovanje, prav tako so ga vabili v Chicago. Čeprav je bil založnik pripravljen podvojiti njegovo plačo pri časopisu *Overland Monthly*³, je 1871. zapustil San Francisco. Ko je zapustil zahodno obalo Kalifornije, o kateri je sicer pisal še leta, je tudi njega počasi začela zapuščati sreča in slava.

Ko je z družino pripotoval na vzhod, je nekaj časa stanoval pri uredniku časopisa *The Atlantic Monthly* Williamu Deanu Howellsu. Skoraj vedno je zamujal na slovesna kosila in večerje, začel pa je tudi več piti. Hartovi so potem živeli v New Yorku in Bret je z založniki časopisov *The Atlantic Monthly* in *Every Saturday* podpisal enoletno pogodbo, ki je bila do tedaj najdonosnejša, kar so jih kdajkoli ponudili ameriškemu pisatelju – deset tisoč dolarjev za pravice do njegovih pesmi in zgodb (vsak mesec je moral napisati vsaj eno). Na žalost ga je slava preveč prevzela in ni vestno izpolnjeval svojih dolžnosti, zato po enem letu pogodba ni bila obnovljena. Namesto pisanju se je posvečal družabnim dogodkom in tako je do marca 1872 spisal komaj sedem od pričakovanih dvanajstih zgodb.

¹ Drama *Ah Sin* govori o Kitajcu, ki premaga dva belca pri kvartopirski igri. Harte je nasprotoval rasizmu in neprimernemu ravnanju s Kitajci v tistem času.

² Glej Scharnhorst, Harlow in O'Connor.

³ *Overland Monthly* je po Hartovem odhodu za nekaj časa prenehal izhajati in njegovi rojaki mu niso nikoli povsem odpustili, da jih je zapustil na vrhuncu slave. Prim.: O'Connor: 133.

1872. je bil rojen njegov tretji otrok Jessamy in 1875. njegova najmlajša hči, Ethel. Ker je imel dolgove, je začel predavati na raznih koncih. Njegova mama in očim sta živela skupaj z njegovo ženo in otroki, medtem ko je on potoval. Kot skoraj vsak 'resen' pisatelj se je lotil tudi romana in ga naslovil *Gabriel Conroy*. Čeprav ni imel trdne in povezane zgodbe, so bile osebe opisane življenjsko in pokrajina realistično, pisatelj pa je kljub vsemu nekaj zaslužil. Ko ni dosegel pričakovanega uspeha z romanom, se je, namesto da bi se vrnil k pisanju kratkih zgodb, začel posvečati dramatiki. Napisal je dramo *Two men of Sandy Bar*, ki so jo kritiki 'raztrgali'⁴. Pisatelj se ni zavedal, da je za dobro dramsko delo potrebno natančno poznavanje gledališča in strukture ter tehnik pisanja dram. Ker je bil dober v pisanju dialogov, je menil, da bo uspešen. Prvi neuspeli poskus avtorja ni zaustavil. Odločil se je, da bo napisal dramo skupaj z Markom Twainom in tako je Harte prispeval eno glavno osebo, Twain pa drugo.⁵

Leta 1878 je Harte zapustil družino in odšel v Nemčijo kot ameriški konzul. Tako je nadaljeval napol samsko življenje. V pismih domov je vedno našel izgovore, zakaj se mu družina ne bi mogla pridružiti. Začele so se tudi njegove težave z zdravjem, zato je bil po enem letu premeščen na Škotsko. Velikokrat je odhajal na počitnice v Anglijo, kjer je videl priložnost za nadaljevanje svoje kariere. Tam se je spoznal z nekaterimi pomembnimi pisatelji in večkrat ostajal pod streho znanke, kneginje Van de Velde. Ker je preživel tako malo časa na škotskem konzulatu v Glasgowu, so ga Avgusta 1885 razrešili kot konzula in za nekaj časa se je preselil k družini Van de Velde. Ko je 1892 prišlo do epidemije gripe in je kneginji umrl mož, je še zmeraj prijateljeval z vdovo, kar je sprožilo govorice, zato se je odselil. Od 1891 do 1896 je sodeloval z agencijo Watt in skupaj s T. E. Pembertonom pisal dramo.

Tako je pisatelj nazadnje pristal v Londonu, kjer je nadaljeval s pisanjem v svoja pozna leta, čeprav ni bil več prepoznaven kot prej. Umrl je 1902 za rakom grla.

⁴ Očitali so mu nepovezanost in površnost zgodbe, preveč jokavega sentimentalizma in patosa, neprimeren humor ... Prim. O'Connor, 176.

⁵ Hartov je bil Hop Sing, ki je nastopal že v *Two men of Sandy Bar*, Twainov pa Scotty Briggs. Sodelovanje, ki je sprva potekalo brez težav, je pozneje razrahljalo njuno prijateljstvo.

3 Hartov stil pisanja in nastopajoče osebe

Bret Harte je poznan predvsem po svojih zgodnjih uspehih, o Kaliforniji pa je z nostalgijo in romanticizmom pisal tudi v poznejših letih, žal z zmerom manj uspeha. Oklepal se je preteklosti in se ni menil za novi realizem in naturalizem. Ko so se uveljavljali pisatelji, kot Kipling, Hardy, Meredith, Ibsen, Shaw in London, je Bret Harte še zmeraj pisal o iskalcih zlata, čeprav se je Kalifornija že v veliki večini začela ukvarjati s poljedelstvom. Kljub vsemu pa je avtor odigral pomembno vlogo. Predstavljal je enega izmed prvih poklicnih ameriških pisateljev, ki so uspeli s svojim delom, in čeprav so bila njegova dela skozi zgodovino enkrat popularna, drugič ne, vsebujejo vse ameriške antologije, ki so izšle v 30., 40. in 50. letih 20. stoletja, vsaj njegove zgodbe Sreča rjovskega tabora (*The Luck of Roaring Camp*), Izobčence (*The Outcasts of Poker Flat*) in Teneseejevega družabnika (*Tennessee's Partner*).⁶ Poleg tega je amerškemu Vzhodu predstavil Zahod in s tem dal možnost tudi drugim avtorjem s tega konca celine.

Harte je bil za kratek čas najbrž najbolj poznan pisatelj v Ameriki – tako močno je privlačevala njegova romantična podoba Divjega zahoda. Bil je prvi avtor, ki je opisoval osebe nižjih slojev v resnem literarnem delu. Kvartopirci, prostitutke, pijanci, roparji in drugi izobčenci družbe so v njegovih zgodbah kljub neprimernemu vedenju in robotosti skoraj vedno blagega in dobrega srca, človeški in dostojanstveni. Nekatere njegove literarne osebe so nastopale v več delih: Jack Hamlin, kvartopirec, ki je deloma indijanskega porekla, John Oakhurst, plemenit in izkušen kvartopirec, polkovnik Starbottle in ženske, ki so videti krepostne, pa niso, in nasprotno – prostitutke, ki se izkažejo kot modre in vredne zaupanja in spoštovanja.

3.1 Smer lokalnega kolorizma

Lokalni kolorizem (ang. *local colour*) ali regionalni realizem je smer, ki se je v ameriški literaturi razvila v drugi polovici 19. stoletja in dosegla vrh med 1870 in 1890, po ameriški

⁶ Prim. Scharnhorst, 1995.

državlanski vojni, v dobi zemljevidov, raziskovanja Zahoda in prvih časopisov, namenjenih množicam. Po državlanski vojni je namreč prišlo do pospešene urbanizacije in industrializacije, kar je zmanjševalo krajevne razlike. Zato so postale zgodbe o preprostih časih in oddaljenih krajih zelo priljubljene, saj so prebujale nostalgijo po prejšnjih časih in vzbujale zanimanje za drugačno. Bret Harte je s svojimi zgodbami o Kaliforniji spodbudil to vrsto leposlovja, ki je v zgodbo vtkala razne značilnosti posameznega kraja ali regije, ki jih je vzela pod drobnogled (in jih predstavila največkrat v pozitivni luči): osebe, njihove manire, način govora (dialekte), stil oblačenja, zemljepisne značilnosti, zgodovino, prepričanja, vrednote ... Posamezne literarne osebe so tako velikokrat predstavljale celotno regijo. Avtorji so se za večjo slikovitost zatekali k humorju in hiperbolam. Pisatelji zgodbo največkrat pripovedujejo v tretji osebi, z zunanje perspektive. V literaturi lokalnega kolorizma je mogoče prepoznati tako elemente romantike kot realizma, saj avtor posega po opisih oddaljenih, romantičnih krajev, obenem pa opazuje z ostrim očesom in nam ponudi natančne in zveste opise.⁷

Poleg Breta Harta so tako vrsto literature pisali še avtorji (večina jih je prihajala s severa Amerike): Hamlin Garland, Kate Chopin, Sarah Orne Jewett, George Washington Cable, Joel Chandler Harris ... Čeprav so jih včasih prištevali k zgodnjim realistom, nekateri avtorji opisujejo nenavadne kraje, ki morda sploh niso obstajali, ali pa so bile nekatere njihove značilnosti nekoliko drugačne kot v knjigah. Bret Harte je svoje pokrajine pogosto opisoval humorno in jih predstavil nekoliko bolj idealistično in prvinsko, kot so bile v resnici. Znano je namreč, da San Francisco leta 1860 ni bilo več surovo mesto Bogu za hrbtom, ampak nasprotno – plače so bile tam višje kot drugje po celini in izdajali so mnoge literarne časopise, ki so se lahko kosali z najboljšimi, kar kaže na to, da je bil tisti predel že zelo kultiviran.

V Izobčencih (*The Outcasts of Poker Flat*) je mogoče opaziti tri glavne elemente lokalnega kolorizma: opis gorovja Sierra Nevada in mesta Poker Flat, varnostni odbor mesta in literarne osebe. Ti elementi nam povedo več o času, v katerega je zgodba postavljena, in nam nudijo natančnejše poznavanje pokrajine in ljudi. Prispevajo k razumevanju zgodbe in nudijo kontekst, hkrati pa sami po sebi ne vplivajo na razplet dogodkov.

⁷ Prim. J. D. Hart: *Oxford Companion to American Literature*. Oxford University press: New York, 1995.

4 Zgodovinsko ozadje – pomembni dogodki v času ustvarjanja avtorja

V času, ko je živel in ustvarjal Bret Harte, se je viktorijanska doba bližala koncu, cilindri in krinoline so se umikali iz mode, namesto plinskih svetilk so začeli uporabljati elektriko in po oceanih so križarili parniki. Leta 1852 je izšel roman Harriete Beecher-Stowe *Koča strica Toma*, ki je predstavljal moralno kritiko suženjskega sistema. Ameriška državljanska vojna je močno vplivala na potek dogodkov z velikim številom žrtev in odpravo suženjstva. Leta 1869 je transkontinentalna železnica povezala Kalifornijo z ostalimi deli celine. Za gradnjo cest in železnic so potrebovali veliko delovne sile. Na prelomu stoletja so ljudje že uporabljali telefon in se vozili v prvih avtomobilih.

4.1 Ameriška državljanska vojna

Ameriška državljanska vojna (1861–1865) je bila vojna med severnimi in južnimi zveznimi državami glede vprašanja suženjstva in ostalih pravic (političnega vodstva). Južne države so namreč temeljile na kmetijstvu in plantažnem gospodarstvu, medtem ko so bile severne države bolj industrijske. Enajst južnih držav, ki so suženjstvo podpirale, se je odločilo odcepiti od ostalih in se združiti pod vodstvom Jeffersona Davisa. Severne države ali republikanci so bili pod vodstvom predsednika Abrahama Lincolna. Na začetku so zmagovali južne države, zmaga se je prevesila na drugo stran, ko je severna vojska naredila pomorsko blokado in tako preprečila, da bi si nasprotniki še naprej kupovali in uvažali orožje iz Evrope. Vojna je povzročila več kot milijon žrtev. Spomladi 1865. so se južne države predale in približno štirje milijoni sužnjev so bili prosti in so dobili meščanske pravice.

Ker je bila Kalifornija daleč od vrelišča v sami vojni ni odigrala ključne vloge, a je bila kljub temu vpletena vanjo. Pošiljala je zlato na vzhod, gradila utrdbe, pridobivala prostovoljce in čeprav svojih enot ni pošiljala na vzhod, so mnogi državljani potovali tja in se pridružili spopadam.

Po koncu vojne se je število prebivalstva v Kaliforniji hitro začelo povečevati. Velika rudarska združenja so zamenjala posamezne izkopavalce, zaradi gradnje železniških prog pa je dotok prebivalstva postajal še bolj množičen.

4.2 Transkontinentalna železnica in gibanja proti priseljencem

Leta 1869 so dogradili transkontinentalno železnico, ki je povezala različne dele celine med seboj. Potovanje v oddaljene kraje je postalo bolj smiselno, manj nevarno in naporno, cenejše in krajše. Potniki so zdaj, namesto šestih mesecev z ladjo, potrebovali le šest dni z vlakom iz Chicaga do San Francisca.

Kljub temu, da so se prebivalci mest in delavci borili proti uvozu tuje delovne sile, so v letu 1872 kitajski delavci predstavljali polovico vseh delavcev v tovarnah, plačani pa so bili dosti manj kot običajni delavci. Zaradi gospodarske krize, ki je sledila po izgraditvi železnice, so belci začeli kriviti kitajske delavce in tako so bili mnogi odpuščeni iz rudnikov, Kalifornija pa je omejila priseljevanje s strogimi prohibicijami.

4.3 Kalifornijska »zlata mrzlica«

Zlata mrzlica v Kaliforniji se je začela januarja 1848, ko je James Wilson Marshall v Colomi, na obronkih gorovja Sierra Nevada, odkril zlato. James Marshall, ki je sicer delal na žagi Johna Sutterja, je zlato našel v rečnih brzicah blizu sotočja dveh rek in čeprav naj bi odkritje ostalo skrito, se je vest kmalu razširila in nekaj sto tisoč moških, žensk in otrok iz preostale Kalifornije, pa tudi iz drugih držav in celo iz tujine (Evropa, Avstralija, Azija), je začelo tam iskati svojo srečo. Približno polovica od teh je prišla po morju, polovica pa po kopnem, največ jih je pripotovalo leta 1849⁸. Zlato so najprej skušali pridobiti iz potokov in rečnih strug. Pri pridobivanju zlata so najprej uporabljali enostavne pripomočke (sita),

⁸ Prve iskalce zlata so zato imenovali *forty-niners*.

nato so napredovali v sistem kanalov, nazadnje pa uporabljali vedno bolj dodelane tehnike (npr. s pomočjo hidravlike) in izkop se je preselil v rudnike. Na začetku je, kdorkoli je našel zlato, postal tudi njegov lastnik.

San Francisco je bila le majhna naselbina, preden se je začela mrzlica. Kmalu pa so začeli graditi ceste, šole, cerkve in druga naselja in Kalifornija je leta 1950 postala samostojna država. Čeprav so se priseljenci že na poti izpostavljali mnogim nevarnostim – umirali so za kolero in skorbutom, napadali so jih Indijanci, nekateri pa so se utopili pri prečkanju globokih rek – so prvim iskalcem sledile še mnoge generacije. Zaradi odkritega bogastva na Zahodu in naraščajočega pritoka prebivalcev so se zveze z vzhodno obalo in možnosti prevoza še izboljšale (železnica in redne linije parnika v San Francisco). Zahodna pokrajina je bila pojmovana kot primeren kraj za nove začetke, kjer si s pridnostjo in nekaj sreče lahko v kratkem času obogatel. Drugo ime za državo je postalo »The golden state« (Zlata dežela), njen moto pa »Eureka!« (Našel sem!).⁹

Slabe strani mrzlice so bile opustošenje zemlje in obdelovalnih površin, genocid nad tamkajšnjim prebivalstvom in uvedba tuje delovne sile, večinoma Azijcev (ki so delali po polovičnih cenah). Kljub vsemu je zlata mrzlica odločilno posegla v Kalifornijo¹⁰, ki je od skoraj nepoznane postala ena najbogatejših in najbolj razvitih predelov in kot taka protiutež vzhodnim državam.

Največ iskalcev zlata je v Kalifornijo potovalo med 1848–1855 in ti so bili tudi najuspešnejši, iskanje pa se je nadaljevalo še dolga desetletja po tem.

4.4 Pokol Indijancev

Pristanišče, ki je bilo najbližje rudnikom zlata (San Francisco Bay), je postalo oporišče za bankirje in mogotce, ki so financirali izkopavanja. Mrzlica je povzročila tudi gonjo za zemljo, kar je zaostrovalo nasprotja med priseljenci in Indijanci. Februarja 1860 je majhna skupina belcev skoraj iztrebila celotno pleme Indijancev v Humboldtskem zalivu. Ti so bili sredi več dnevnega praznovanja v vasi Tuluwat, ko so jih napadli z noži in sekirami. Kljub

⁹ Vir: Wikipedija.

¹⁰ Govorilo se je o »California Dream«, Kalifornijskih sanjah.

temu, da belcev takrat z ničemer niso izzivali in da so bile žrtve večinoma ženske in otroci, nikogar niso obsodili ali pripeljali pred sodišče. Ko je Bret Harte, pomočnik urednika časopisa *Northern Californian*, javno obsodil dejanje, je bilo njegovo življenje v nevarnosti in je moral zapustiti mesto. Razloge, zakaj nihče ni bil obsojen, čeprav so nekatera imena povezovali z napadom, bi lahko našli v oddaljenosti in izolaciji področja, pomanjkanju sodnih določil, in v interesih samega mesta. Večina meščanov je namreč podpirala napad, kar je izviralo že iz preteklosti in prepričanja, da je usoda Američanov, da razširijo svoja ozemlja od vzhodne do zahodne obale in si podvržejo celoten severni del celine. Tako so verjeli, da v zahodne in novoosvojene dežele prinašajo Boga, tehnologijo in civilizacijo, kar pa so v resnici prinesli, so bile, večkrat ravno nasprotno, bolezni, smrt in vojne. Že prvi osvajalci so videli staroselce kot divjake in pogane, ki bi jih bilo treba civilizirati, sami pa so se imeli za večvredne in za znanilce bolj vzvišene religije. Ko so včasih celotne vasi podlegle epidemijam in boleznim, so si zavojevalci to nemalokrat razlagali kot posredovanje in voljo višjih sil.¹¹

Ko se je začela zlata mrzlica, so leta 1850 sprejeli več ukrepov in pravil, ki naj bi ščitila Indijance.¹² Žal pa se je v praksi izkazalo ravno nasprotno – zakoni so večkrat ščitili belce, če so grdo ravnali z Indijanci. Prestopki belcev niso bili tako strogo kaznovani kot enaki ali podobni prestopki Indijancev. Poleg tega so Indijancem vzeli pravico do zemlje in morali so delati za nizke plače (včasih celo zastonj), oni sami, njihovi otroci in žene pa so veljali toliko kot sužnji. Res je sicer, da so tudi Indijanci kdaj pa kdaj napadli kakega kmeta ali mu vzeli živino in Crandell piše (2005: 13), da je bil pokol leta 1860 morda sporočilo tistim Indijancem, ki so se želeli vrniti na svoja prejšnja ozemlja, naj ostajajo v rezervatih.

Čeprav je Harte v uvodniku najprej skušal razumevajoče pogledati na prevladujoče mnenje, saj je razumel strahove in nezadovoljstvo rančarjev, pa nikakor ni mogel upravičiti prelivanja krvi toliko nedolžnih ljudi. Tako je med drugim zapisal, da je tista skupina ljudi, ki naj bi predstavljala bolj civilizirano stran, zagrešila večje barbarstvo (Scharnhorst 2000: 13).

¹¹ Vir: Crandell, 2005. Indijanci niso bili odporni na bolezni, s katerimi so se prvokrat srečevali in tudi bolezni, ki so belcem veljale za nenevarne, so jih lahko stale življenja.

¹² Imenovali so se »Indian Protection Act«.

Kljub vsemu je prevladalo nasprotno mnenje, ki je zagovarjalo dogodek, s katerim so upali na ureditev razmer in podreditev Indijancev.

5 Začetki kratke pripovedne proze v Ameriki

»Short story je sodobna, v Ameriki 19. stoletja nastala različica klasične novele« (Kos: 1996).

Na splošno bi lahko rekli, da se je kratka proza in z njo kratka zgodba v Ameriki uveljavila in razcvetela po koncu ameriške državljanske vojne in do začetka druge svetovne vojne. Začetniki kratke zgodbe v Ameriki so bili Washington Irving, nato Nathaniel Hawthorne in Edgar Allan Poe. Tam so se poleg *short story* za kratko prozo uporabljali še izrazi *sketch*, *tale*, *novella*, *novelette* in *short novel*. V Angliji in Ameriki je pisatelj v tistem času lahko postal slaven le, če je napisal dolg roman. Prej so se literarni kritiki in teoretiki bolj ukvarjali z romanom, soneti, tragedijo ...

Leta 1842 je Edgar Allan Poe izdal svoje *Twice-Told Tales* in šele takrat je pri kritikih in teoretikih prišlo do povečanega odziva. O strukturi zgradbi kratke zgodbe pravi, naj bo: »Kompozicija, podobna rimani pesmi, ki naj po dolžini ne bi presegla, kar bi se lahko skrbno prebralo v eni uri« (Poe 1842: 60). Aleksander Kustec (1999: 91) pravi, da je »kratka zgodba /.../ uspela v ZDA predvsem zaradi velikega povpraševanja med bralci revij.« Prvi avtorji so dajali poudarek strukturalni enotnosti, zaključku in učinku na bralca. Nekje do leta 1880 so večinoma ohranjali resen karakter (sentimentalen, psihološki, filozofski), po tem letu pa stopi v ospredje pripovedovalec humorist (O. Henry). Tako naši kot ameriški avtorji so se tako v zgodnjem obdobju kot tudi pozneje zgledovali tudi po drugih uveljavljenih pisateljih v svetu.¹³

V 60. in 70. letih 19. stoletja pride izraz *short story* v splošno rabo. Po ameriški definiciji jo zamejuje do približno 10.000 besed. (Zelo kratkim oblikam pripovedne proze so v

¹³ V dvajsetem stoletju Čehov začne dajati prednost notranjim razpoloženjem oseb, ne le fabuli, ki postane bolj sugestivna, Franz Kafka pa nadaljuje še bolj v to smer. »Čehov je želel s to tehniko pisanja, kjer naj bi pisec prikazal le nepovezane in nepomembne detajle fizičnih in psiholoških doživetij neke književne osebe, prisiliti bralca, da bi se dejavno in čustveno vključil v proces dojemanja, in sicer tako, da bi sam uredil različne detajle in skušal razumeti celoten vzorec dogajanja« (Kustec 1999: 92). Pozneje so tako angleški kot slovenski avtorji posnemali ta slog (psihološki realizem, impresionistični realizem).

angleško pisani književnosti dali ime *short short story*.) Kratka pripoved se je razvila tudi drugod - v nemščini so to vrsto kratkih pripovedi poimenovali *Kurzgeschichte*. Po mnenju Kilchelmanne, ki je med drugim skušala razmejiti *novelo* od nemške *Kurzgeschichte*, sta *Kurzgeschichte* in *short story* pozneje, v 20. stoletju, na germanskem jezikovnem področju daljnosežno prevzeli vlogo *novele*.¹⁴

Tudi pri nas je že zgodaj opazen opazen premik h kratkosti novel. V avgustovski številki Slovenskega glasnika je Janežič leta 1865 ponatisnil članek Književne črtice Mihaela Lendovška, kjer je ta zapisal, da je: »sitno toliko razkosane novele prebirati od meseca do meseca«, saj se »vživa sladkost in nježnost lepe novele le tedaj prav, če se lahko od začetka do konca na enkrat prebere.«¹⁵ Tu je mogoče razbrati prav tako priporočilo, kot ga je dal tudi Edgar Allan Poe za svoje kratke zgodbe.

Z Markom Twainom se je končala idilična doba ameriške književnosti in avtorji so se začeli navduševati za realizem, pomembna postane aktualna družbena tematika. Prehod iz romantike v realizem zaznamuje na svoj način Bret Harte in nadaljuje še Jack London, pisci, kot so Upton Sinclair, Sherwood Anderson in Theodor Dreiser pa spadajo že v naslednje obdobje.

Pri nas so bili nekateri pisci v drugi polovici 19. stoletja zelo razgledani, zgledovali so se po tujih vzorih, med njimi tudi po ameriški literaturi, veliko so brali in se lotevali tudi prevodov tujih knjižnih del, ki so jih potem objavili bodisi v nadaljevanjih posameznega časopisa ali pa v samostojni knjižni izdaji. V približno istem obdobju kot v Ameriki, na sredini stoletja, je tudi pri nas prišlo do prehodnega obdobja med romantiko in realizmom, ki se je nadaljevalo v oblikah realizma. Vajevci in Levstik so ustvarjali v prehodnem obdobju, prehod v realizem pa so pri nas zaznamovali Kersnik, Tavčar in v nadaljevanju Jurčič.

¹⁴ Prim. Virk: 2004.

¹⁵ SG VIII, 1. 8. 1865, št. 8, str. 248

6 Začetki kratke pripovedne proze pri nas

Slovenska kratka pripovedna proza se je bolj izoblikovala šele v drugi polovici 19. stoletja, prej še ni bila tako stilno, količinsko in kakovostno bogata. Prevladujoča je bila moralno-poučna poanta, nabožno pisanje, v začetku petdesetih let pa folklorno-zgodovinska pripoved. Šele z vajejci in z Levstikom, Jurčičem, Kersnikom in Tavčarjem postane bolj raznolika. Najprej se je uveljavilo poimenovanje **povest** in ta se je tako razširila, da je včasih pomenila katero koli prozno pripoved.

»Z oznako povest pisatelji niso imeli namena zbuditi pri bralcih izrecnega pričakovanja ali večje pozornosti, medtem ko so z izrazi novela, noveleta, obraz idr. le menili opozoriti na eno ali drugo vidnejšo pripovedno značilnost. /.../ Novela sta že leta 1854 ob svojo kratko pripoved zapisala Trstenjak (*Slikar*) in Zarnik (*Katarina*), medtem ko je bila v sedemdesetih in osemdesetih letih vse pogostejša.« (Kocijan 1983: 41)

Beseda **povest** je prvotno pomenila novico (npr. v časopisih), nato pa so jo pisatelji pri nas začeli »kar vse vprek uporabljati za najrazličnejšo prozo. Oznaka **novela** je bila v petdesetih in šestdesetih letih redkejša, medtem ko jo v naslednjih desetletjih srečamo pogosteje« (12). Nekateri so izraza povest in novela pojmovali enako, vendar se je povest počasi uveljavila za srednje dolgo pripovedno prozo. Mohorjeva družba je od leta 1864 razpisovala nagrado za povest v obsegu petih tiskovnih pol. To je bil obseg, ki je ustrezal srednje dolgim pripovedim.

Že v *Razpisu prvega darila za Vodnikov rojstni dan 1863* je bila zaželena povestica (novela), ki naj bi obsegala dve in pol do tri tiskane pole. Raba izrazov povest in novela je bila torej velikokrat ohlapna, vendar je izraz novela nakazoval na krajše prozno pisanje.

»Pojmovanje kratka pripovedna proza uporabljamo kot skupinsko vrstno oznako za kratke pripovedi, ki imajo vmesni položaj med tako imenovanimi 'enostavnimi oblikami' ter srednje dolgo in dolgo prozo.« (36) V šestdesetih letih smo dobili prvi slovenski roman (Jurčič), uveljavil se je tudi izraz **novela** (v sedemdesetih in osemdesetih letih postane vse pogostejši), oznaka **povest** pa je še nekaj časa združevala različno dolge pripovedi, ki so jih pisatelji objavljali najprej pri Mohorjevi družbi, nato pa tudi drugod. Janko Kersnik je

povest začel uporabljati dosledno za daljše pripovedi, medtem ko je pri krajših oznake menjaval.

V drugi polovici 19. stoletja je bilo treba pravo pripovedno prozo šele ustvariti, ker še ni imela tradicije ali ustaljenih načinov oblikovanja. Pisatelje v dobi realizma pa je to postavljalo pred še eno vprašanje – kako take pripovedi poimenovati? Avtorji so za svoja krajša dela tudi sicer uporabljali različne oznake, kot npr.: »bajka, črtica, dogodba, dogodbica, fantazija, idila, noveleta, obraz, povest, pripoved, povestica, povedka, prigodbica, pripetljaj, podoba, podobica, pripovedka, pravljica, prizor, selanka, spomin, slika, zgodba ...« (Virk 1998).

Zgodbe, kjer je imela osrednjo vlogo upodobitev posameznika, so pisatelji največkrat poimenovali kar **obraz**, **podoba** ali **slika**, manjkrat je uporabljena **črtica**. »Po drugi strani pa je zanimivo, da imamo približno dve petini kratkih pripovedi, ob katerih ni vrstnih oznak. Deloma si je to mogoče razlagati s prepričanjem avtorjev, da označevanje ni vedno potrebno, ali pa da v razpoložljivi terminologiji ni primerne izraza.« (Kocijan 1983: 43)

Medtem ko pri dolgi pripovedni prozi ni bilo težav, saj je najpogosteje dobila oznako **roman** (ali tudi **povest**), so se pri njenih krajših oblikah vnele razprave. Leta 1877 je Ivan Gornik kritično razmišljal o tem, kaj pomenijo posamezne vrstne opredelitve. »Menil je, da slovenski pisatelji le prehitro dajejo svojim izdelkom oznako 'izviren roman' ali 'izvirna novela', čeprav so velikokrat le daljše ali krajše proste povesti iz navadnega življenja /.../« (15).

Tudi Ivan Prijatelj, ki je urejal zbrana dela takratnih pisateljev in uporabljal kar nekaj izrazov za kratko pripovedno prozo (povestica, novelica, kratka povest, sličica, idila, idilica, črtica, drobna sličica, zgodba pripoved, značajevka), je prispeval nekaj označitev. Za **značajevko** npr. pravi, da je to »povest, v kateri gre pisatelju predvsem za to, da v nji oriše in prikaže neki človeški značaj, dočim mu ni toliko za zgodbo samo«¹⁶ (19). Z Jenkom sta se uveljavili značajevka in okvirna pripoved.

Skupne značilnosti kratke proze so sicer te: število nastopajočih oseb je manjše, največkrat je to ena osrednja oseba, posameznik in njegovo delovanje ali izsek iz

¹⁶ Jurčičevi ZS, IV: XII.

njegovega življenja, dogajanje je usmerjeno k cilju (ni obrobne dogajanja), opisuje malo prizorov (večinoma so kratki), po zunanji kompoziciji pa je kratka proza lahko razdeljena na poglavja ali razdelke, lahko pa ne.

Po drugi svetovni vojni (1946) je začela izhajati zbirka *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* in uredniki so se lahko bolj posvetili vprašanju kratke pripovedi. Za oznake so se odločali glede na vsebino, obliko in dolžino pripovedi, včasih so bili bolj dosledni, včasih manj. Mirko Rupel je npr. kratkost pripovedi označeval z besedo **povestica**, tudi **manjša stvarca**, **krajša leposlovna stvar**, **krajša povest** itd. Anton Ocvirk je v Kersnikovem zbranem delu srednje dolge in dolge pripovedi praviloma poimenoval tako, kot jih je pisatelj, za kratko pripovedno prozo pa je izbiral različne izraze. Kersnikove *Kmetske slike* je tako v prvem zvezku poimenoval 'novele iz kmetskega življenja', v tretjem pa 'črtice in drobne povesti', Ivan Prijatelj pa jih je imenoval slike, s čimer je najbrž hotel poudariti, da so zajete iz resničnosti.

Boris Paternu označi Jurčičeva *Tilko* in *Jeprškega učitelja* za prvi slovenski karakterni noveli. Kersnikove *Kmetske slike* so po njegovem pomemben izraz slovenske pripovedne proze na njenem prehodu od zgodnjega v klasični realizem in nato v smer naturalizma ter moderne.¹⁷ Paternu loči harmonično in disonantno prozno strukturo (npr. Martin Krpan – *Jeprški učitelj*) in pravi, da sta se v 80. letih k radikalnemu realizmu najdlje spustila Kersnik in Tavčar.

Anton Slodnjak je zapisal, da se je pri vajevcih bistveno spremenil pogled na to, kaj pripovedujejo, in s tem tudi epski način ali metoda.¹⁸ Slodnjak je opozoril na element pripovedne kratkosti tudi ob prevodu *Kalifornijskih povesti* Breta Harta, ki jih je Jurčič izdal v Slovenski knjižnici. Zapisal je namreč, da je šlo za izbor 'kratkih zgodb' in da je prevajalec Pleteršnik v Slovenskem narodu objavil še njegove druge novele ali kratke zgodbe (Kocijan 26).

Kot vidimo, se je v Ameriki za kratko pripovedno prozo uveljavilo predvsem poimenovanje *short story*, ki pa je ne gre vedno prevajati dobesedno s slovensko različico *kratka zgodba*, saj se to poimenovanje pri nas uveljavi šele pozneje. Posebej v zgodnejšem obdobju

¹⁷ Prim. Kocijan 25.

¹⁸ Glej: Zgodovina slovenskega slovstva II: 235.

kratke pripovedne proze, ki ga obravnavamo in ki je poznalo poimenovalno zadrego, bomo vzporednice ameriški *kratki zgodbi* najbrž našli pod poimenovanji, kot so *novela*, *povest*, *novelica* ...

6.1 Vajevci in Vaje

Skupino je sestavljala skupina gimnazijcev sedmega letnika, svoje delovanje pa so nadaljevali tudi v zadnjem, osmem letniku in tudi pozneje: Fran Erjavec, Simon Jenko, Valentin Mandelc, Valentin Zarnik, Ivan Tušek, Vaclav Bril in Martin Povše so se dobivali na domu enega izmed njih in se vadili v pisanju sestavkov v zvezek, ki so ga imenovali *Vaje* ter izmenjevali kritike. Rokopisne *Vaje* so izdajali skrivaj¹⁹, v letih 1854–1855, največji delež prispevkov so predstavljali pripovedni sestavki, pa tudi poljudnostrokovni, eseji in pesmi. Avtorji so v njih pazljivo opazovali resničnost. Največji del prostora so *Vaje* namenjale »prostoskladnim spisom«, med katere so vajevci prištevali leposlovne in poljudnostrokovne sestavke. Mlada skupina je ostala povezana tudi, ko je večina avtorjev odšla študirat na Dunaj, pomembna pa je, ker je pripravila literarno generacijo *Slovenskega glasnika* in ker je njihovo pisanje ambiciozno presegalo do tedaj znane okvirje in že posegalo po drugačnih. Njihovi poskusi so pomenili miselni premik in so uvajali novo smer, zgodnji realizem. Ta tok je postal podlaga naslednjim za kar nekaj desetletij. Posvečali so se objektivni stvarnosti, kar je pomenilo pomik v neromantično doživljajsko strukturo.

Reformirana gimnazija je takrat uvedla nov predmet, prirodoznanost, kar je verjetno prispevalo k nazorom in mišljenju mlade generacije – zanj sta se posebej zanimala Fran Erjavec (živalstvo) in Ivan Tušek (rastlinstvo), medtem ko sta se Valentin Zarnik in Vaclav Bril bolj zanimala za kulturno politiko. Maja 1854, na dijaškem koncertu v počastitev cesarjeve poroke, so dijaki želeli peti slovenske pesmi, a jim je katehet Globočnik to prepovedal. Mladeniči so se potožili Dragotinu Dežmanu in ga prosili, naj bi on začel izdajati leposloven slovenski list, kar jim je obljubil, a pozneje se je opravičil, da listu ne utegne biti urednik. Zato so dijaki sami začeli izdajati list. Mladi pisci, ki so se združili v

¹⁹ Zaradi takratne cesarske prepovedi kakršnih koli dijaških društev. (Glej pogl. Zgodovinsko ozadje.)

literarno delovanje, so prihajali iz različnih koncev Slovenije. Leta 1853 je iz Novega mesta prišel Simon Jenko, kmečki sin s Podreče na Sorškem polju, ki je postal pomemben član *Vaj*, posebej kar se tiče poezije, bil pa je tudi glavni pobudnik skupine. Člani, ki so ustanovili skupino, so bili poleg Jenka še: Vaclav Bril, sin finančnega uradnika, ki je z dvajsetimi leti legel v prezgodnji grob; Fran Erjavec in Valentin Zarnik sta izhajala iz ljubljanskega predmestja, Valentin Mandelc iz obrtniške družine v Kranju, Martin Povše je bil kmečki sin izpod Kuma, Ivan Tušek pa je prihajal iz Martinj vrha. Ti dijaki so svoja publicistična in slovstvena dela leta 1854 začeli vpisovati v knjigo, ki so ji nadeli ime *Vaje*. Izpričane so tri knjige oz. trije zvezki, od teh sta ohranjena samo dva.²⁰ Nekateri avtorji so za *Vaje* napisali več, drugi manj prispevkov, pomembnejši so tile:

Valentin Mandelc je v *Vajah* objavil doživljajski skici *Iz življenja študenta* in *Iz življenja učenca* (I. zvezek). Že iz naslovov je razvidno, da posegata po stvarni resničnosti – obravnavata počitniške ljubezni vaškega študenta. Gre za avtobiografski zapis v prvi osebi, fabulativno večino Mandelc razvije ob konfliktnih in smešnih situacijah, vključi pa tudi spreten dialog. »Novela« *Tihotapec* je že daljša, govori o posinovljencu in pravniku Ivanu, ki je zaljubljen v graščakovo hčerko Ano. Zaradi očetovega nasprotovanja se znajde med tihotapci in tako postane družbeni izobčenec, njegovo hrepenenje pa se zaradi družbenih konvencij ne more uresničiti. Zgodba se konča tragično: »Človeško izenačenje, ki se ni moglo izvesti v življenju, je bilo doseženo v smrti« (Pogačnik 1968: 10).

Valentin Zarnik je objavil dve povesti, ki ju je naslonil na zgodovinsko in folklorno izročilo. Glavno vlogo ima ljubezen, ki je vzrok nepredvidljivih situacij. Za »novelo« *Katarina* s tragičnim koncem je izbral dobo Napoleonovih provinc, zgodba pa je osredotočena na osrednji osebi, Katarino in Kazimira. Druga njegova kratka pripoved je *Povodni mož* (1855), podnaslovljena »domača pripovedka«, s katero nadaljuje folkloristično prozo.

Vaclav Bril je za vaje prispeval veliko pesmi, esej o Prešernovem Krstu pri Savici, naravoslovne spise, aforizme in prilike.

Pomembnejši prispevek Martina Povšeta je alegorija *Slovenija* – pisateljev pogovor z dekletom, ki predstavlja Slovenijo, osrednji del Jenkovih prispevkov pa predstavljajo

²⁰ Hranijo ju v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

pesmi, v katerih je mogoče zaznati razpadanje metafizičnega pogleda na svet in deziluzijo. Človek je brez občutka varnosti in podvržen usodi (pesem Človek).

Fran Erjavec (1834–1887) napiše *Črtice iz življenja Šnakšnepsovskega* (1855) – karikiran portret čudaškega znanstvenika. Objavil je tudi zgodovinski oris Odese (posnet po nemških virih), in tri humoreske. V poznejšem sestavku *Veliki petek*, ki je bil objavljen v *Novicah* (1857), prevladuje baladno vzdušje, resnobno ozračje pa je poudarjeno s personificiranjem narave.

Ivan Tušek je v drugi zvezek *Vaj* napisal kratek esej *Nestanovitnež*, v katerem razloži, zakaj se kljub dvomom odloča za pisanje – zaradi iskanja lepote in ne koristi. Pri tem se ne želi opirati na pobožno-moralistične teme (»takih bukvic je že preveč«), ampak pravi: »Posvetne reči hočem pisati« (42). Iz *Nestanovitneža* lahko razberemo slovstveni program vajecev, sicer pa je Tušek prispeval predvsem spise s »kramljajočim« tonom.

Vajevci so večji poudarek kot pesništvu dajali proznim prispevkom, zaradi težnje po analitičnosti in natančnem popisovanju. Poznali so pisce, kot so bili Schiller in Puškin, kar nakazuje, da jih je privlačil poseben tip romantikov, ki so imeli stvarne ideje in so težili v realizem. Življenjske situacije, ki jih opisujejo, želijo biti čim bolj zveste resničnosti, zato velikokrat uporabijo socialno ali psihološko motivacijo, ki jo podkrepijo z rabo dialogov. Njihovo opisovanje domačijstva se še prepleta s čustvi in včasih sentimentalnostjo, ki pa jo pisci skušajo preseči. To včasih storijo s pojmom smrti ali z deziluzijo in strahom, kar poudari ambivalentno doživljanje z nihilistično noto. Vajevci so se učili tudi v šoli neobveznih jezikov, in se zanimali so za slovanske jezike, kar je poglobljalo njihovo slovansko zavest in jih tako pripravljalo na »akcijo« pisanja v slovenskem jeziku. Vajevcem življenje ni več zanimivo z ideološkega ali moralističnega vidika. Vsebina njihovih prispevkov v *Vajah* kaže izrazit smisel za realnost in za »ustrezno zgodovinsko usmeritev. V obeh lastnostih se razodeva slovenska duhovna zasnova, ki so jo tuji zgledi pač lahko spodbujali, niso je pa mogli začeti ali bistveno spremeniti. /.../ Dijaški zbornik je potemtakem zibelka slovenskega realizma, v čemer je njegova zgodovinska cena in njegov slovstveno-razvojni pomen« (Pogačnik 1968: 26).

6.2 Krog vajecev po zaključku gimnazije in prenehanju izdajanja Vaj

Leta 1858 je Levstik izdal *Popotovanje iz Litije do Čateža*, ki je bila nekakšna programska usmeritev za ostale pisatelje. S *Popotovanjem* je spodbujal in spodbudil nove pripovedne tokove, v ospredje pa postavljaj bralske potrebe preprostega človeka (kmeta). Vajejci so imeli, nasprotno, v mislih zlasti izobraženega bralca. Niso se, tako kot Levstik, opirali na ljudsko izročilo, niti se niso več ukvarjali z zgodovinsko snovjo. Pisali so v Slovenski glasnik (urednik Anton Janežič). Odvrnili so se od ljudskega izročila in začeli posegati po življenjskih temah, ki so jih lahko neposredno opazovali. Zanimal jih je kmečko-vaški svet z izobražencem (ali brez njega), včasih tudi graščinsko ali malomestno ozadje. Središčna oseba je velikokrat (pol)izobraženec. Avtorji začnejo opuščati romantičen način pripovedovanja in vedno bolj prehajajo v realizem. Kljub temu še niso popolnoma opustili romantičnih prvin, šlo je za prehodno obdobje. Simon Jenko, Fran Erjavec, Valentin Mandelc in Janez Mencinger (ki se jim je pridružil pozneje) so potem v letih 1858–1864 objavili veliko kratkih in nekaj daljših pripovedi, predvsem v *Slovenskem Glasniku*, katerega urednik Anton Janežič je poudarjal že bolj realistično naravnost, obenem pa je, vsaj na zunaj, dopuščal še bolj katoliško gledanje, vendar se je v časopisu kljub temu ožal prostor za poudarjene moralno-vzgojne, ideološke in poučne vsebine.

1858 sta bili tako v Slovenskem glasniku objavljeni dve pripovedi: Mandelčeva *Jela* in Jenkovi *Spomini*, obe sta še bolj sodili pod romantično ustvarjanje, vendar predstavljata prvo pomembnejše javno prozno udejstvovanje vajejcev. V večji meri so še razvidne romantične prvine pripovedi (razmerje do narave, poudarjanje čustev, junaka nosita »raztrgano srce v svojih prsih«, tragičen konec), pri Jenku je vidna disonanca med čustveno iluzijo in razumskim dvomom.

V Jenkovih *Spominih*, kratki pripovedi, ki je uokvirjena, je zgodba tako še močno romantična (zgradba, močna avtorjeva navzočnost, lik ciganke, lirsko razpoloženje) vendar pa lahko opazimo že zvesto podobo kmečkega življenja.

V Jenkovih *Tilki* in *Jeprškem učitelju* (1858) gre za poraz volje do življenja, opisan na humorno-ironičen način, opisuje antijunaka (neroden, boječ, telesno neobogljten ali šibak, a dobrega srca), uporabi tragikomičnost. Tudi Erjavec upodobi antijunaka z *Avguštinom Ocepkom* in *Zgubljenim možem*. V zadnji pripovedi se zgodba odvija tako, da gre Matevž na materino željo v semenišče, a ko mati umre, ga njena želja več ne veže in izstopi. Zaljubi se v dekle, ki ga pusti. Svoje premoženje zapravi za študij na Dunaju, ko pa se vrne, kljub znanju in visoki izobraženosti ne dobi profesorske službe.

Levstik v *Martinu Krpanu* (1858) seže v pravljčni svet, ki ga preplete z možno resničnostjo in se ob tem naslanja na ljudsko pripoved. Paternu pravi, da je Martin Krpan »prvi notranje do kraja svoboden junak slovenske literature.«²¹ Pomemben je, ker zarisuje rojevanje slovenske novodobne proze, destrukcijo starega in oblikovanje novega, realističnega pripovednega sloga.

Drugi letnik *Slovenskega glasnika* se začneja z Mencingerjevo pripovedjo *Jerica* (1859). V njej avtor sooči podeželskega izobraženca in kmečkega človeka, ki ga rahlo idealizira. Jerica zavrne dva snubca, učitelja in zdravnika, in si izbere preprostega kmeta Jaka. Mencinger še bolj natančno kot ostali vajejci opisuje okolje, situacije in zunanje značilnosti oseb. Nadaljuje s »povestjo« *Vetrogončič* (1860), ki govori o pohlepnežu, ki se hoče poročiti z dekletom Milko zaradi njene bogate dote. Ona je zaljubljena v odvetnika Medjo, on pa vanjo. Kočijaž Janez poskrbi za navidezno novico, da je Milkina družina gmotno propadla, zato si Vetrogončič premisli in Milke noče več za ženo. Pripoved iz istega leta, *Zlato pa sir*, spaja potopisno opisnost narave in nenavadnih dogodivščin z modrostmi, v pripovedi *Človek toliko velja, kar plača* (1861) pa ljubezen premaguje revščino in premoženjske razlike. V vseh pripovedih Mencinger odklanja sentimentalnost in v ospredje postavlja razum.

Mandelc je napisal pripoved z naslovom *Ceptec* (1891), v kateri je opazna romantično-realistična dvojnost. Marjeta, županova hčerka in Lovro, brodnik, sta zaljubljena, vendar se ne moreta poročiti, ker je Lovro reven, zato njegov brat Jernej poskrbi, da župan obuboža.

²¹ Boris Paternu, Levstikov Martin Krpan med mitom in resničnostjo, *SR* 26, 233–252.

Fran Erjavec leta 1860 objavi dve kratki pripovedi: *Na stričevem domu* in *Avguštin Ocepek*. Prva govori o nesrečni ljubezni, ki se spremeni v tragičen konec (oba zaljubljenca umre) zaradi socialne neenakosti. Pripoved je prvoosebna. Druga pripoved govori o davkarskem pisarju, ki napreduje od kmeta do uradnika. Pripoved ni končana.

Naslednja njegova zgodba, *Zamorjeni cvet* (1861) govori o ljubezenski nesreči Valentina – srčna izbranka mu pobegne z njegovim bratom, zato išče srečo v daljni Ameriki. V središču je romantična svetobolnost. Tudi *Zgubljeni mož* (1864) govori o propadu junaka Skalarja – posameznika, ki ga doleti nenavadna življenjska usoda.

Razliko med vajevisko pripovedjo in Levstikom opiše Janez Rotar.²² Misli, da so vajevisci zanemarjali fabulo in življenje skušali prikazati iz njega samega. S tem tudi razloži neenotnost kompozicije, ki včasih dovoljuje digresije (subjektivni izstopi pripovedovalca, lirske digresije, samoironični vstavki, npr. pri *Tilki* in *Jeprškem učitelju*). Avtor trdi, da se je glavni razvojni tok kratke proze odcepil od Levstikovih in Jurčičevih novel in povesti in da sta imela Ivan Tavčar in Janko Kersnik odločilno vlogo pri oblikovanju realistične kratke proze.

Tudi Jože Pogačnik²³ je enakega mnenja, ko opiše eno vrsto kratkih pripovedi in jo poveže z vajevisci: »slika je pripovedna oblika, ki ne poudarja vnanje fabule, marveč sega po notranjih razsežnostih življenja. Njena kompozicijska linija ni enotna, dovoljuje avtorjeve oddaljitve. /.../ Vajevisci so njene lastnosti razvijali ob spodbudi Gogolja, kasneje je nanjo vplivala kratka proza Turgenjeva.«

Gregor Kocijan pa med drugim doda, da so se vajevisci »pisanja lotevali bolj instinktivno in niso bili dovolj teoretično podkovani, medtem ko se je Jurčič, ki se je povsem posvetil pripovedništvu, začel ukvarjati s pripovedno prozo tudi na 'poetološki način'« (Kocijan 1983: 31).

Medtem ko je daljša proza navadno bolj harmonična (npr. Jurčičev *Jurij Kozjak*), smo v teh kratkih pripovedih pogosto opazili disonantnost. »Opazovanje tudi drugih kratkih pripovedi v drugi pol. 19. stoletja nas pripelje do ugotovitve, da je nesrečnost v tej prozi

²² V razpravi »Slika«, oblika realistične novele v slovenski književnosti (1966).

²³ V *Zgodovini slovenskega slovstva* (1970), 4. zvezek.

zelo pogosta (ne glede na vrstne oznake del) in zlasti prevladuje pri Jenku, Mandelcu, Erjavcu; Jurčiču, Kersniku, Tavčarju in tudi pri drugih ...» (54).

Vajevci so iz leta v leto objavljali manj kratke pripovedne proze. Po letu 1864 je ne objavljajo več, njihovo mesto pa nadomesti Josip Jurčič. Z Levstikom in vajevci so se v slovenskem pripovedništvu začeli kazati realistični vplivi, kar je pripeljalo do romantično-realistične dvojnosti. Romantične značilnosti so bile: vloga domišljije, močno čustvovanje, lirizem, povezava narave s človekovim razpoloženjem, nenavadni dogodki, prenesena beseda (metafore, metonimije) ... Za realistične prvine lahko štejemo: natančno opazovanje in popisovanje življenja, kritičnost, izčrpnost, opiranje na naravoslovje in znanost, stvaren odnos do obstoječega, posnemanje krajevnega govora, socialno in psihološko nasprotujoče si osebe, dobessedni pomen besede.

6.3 Zgodovinsko ozadje v času ustvarjanja vajevcev

Večina slovenskega ozemlja je bila po schönbrunskem miru vključena v ilirske province, (1809-13). Po tem obdobju je avstrijski cesar 1816. povzdignil Ilirijo v kraljestvo, ki je obsegalo Primorje, Kranjsko in Koroško. Leta 1836 je Janez Cigler spisal priljubljeno povest *Sreča v nesreči ali popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov*, leta 1840 po Ljubljani zapluje parnik. Pozneje so ga zaradi nesreč prodali na Koroško, kjer je vozil po Vrbskem jezeru. V predmarčni dobi nas zaznamuje Prešeren. Leta 1842 Anton Martin Slomšek napiše učbenik za nedeljske šole *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*, prav tako se je trudil za ustanovitev družbe, ki bi izdajala dobre knjige za ljudstvo in je bil zaslužen za prenos sedeža Lavantinske škofije v Maribor.²⁴ V 1843. letu začnejo izhajati *Kmetijske in rokodelske novice*. Izdajati jih je začel tajnik Kranjske kmetijske družbe, živinozdravnik Janez Bleiweis, v njih pa je objavljali tudi takrat zelo opevani pesnik, Jovan Vesel Koseski. V Ljubljani je sicer še dolgo prevladovalo nemško časopisje.

Leta 1848 je vse številnejše meščanstvo začelo zahtevati več pravic. V Evropi je prišlo do meščanskih revolucij, ki so se začele v Franciji (marčna revolucija) in se širile s presenetljivo hitrostjo (pomlad narodov). Kmetje so napadali gradove in rušili znamenja

²⁴ S tem je pripomogel k integraciji štajerskega ozemlja k slovenskemu.

takratne oblasti, zato je morala vmes poseči vojska. S padcem absolutizma je prišlo do ozračja svobode in v tem obdobju je nastal pri nas program Zedinjena Slovenija, ki se je zavzemal za enakopravnost slovenščine v šolah, uradih in nasploh v javnem življenju ter za lastno oblast, volilno pravico in neodvisnost. V dunajski marčni revoluciji 1848 je postala Zedinjena Slovenija trajen slovenski političen program. Najbolj dejaven pri oblikovanju je bil celovski kaplan Matija Majar. Narodnost in domoljubje sta postala pomembna pojma, literatura pa je začela zavzemati pomembno mesto, saj je predstavljala moč, ki je lahko pripomogla pri ustvarjanju narodne identitete. Kljub temu, da je bila revolucija v avstrijskih deželah poražena še v istem letu, je slovenščina pridobila nekaj sprememb. Državni uradni list je začel izhajati v slovenščini, kar je vzpodbudilo razvoj pravnega izrazoslovja in oblikovanje enotnega jezika. Za slovenske dijake je postala slovenščina obvezen predmet. Občinam z voljenim vodstvom je bila dana samouprava, volilna pravica pa je bila dana tistim občanom, ki so plačevali davke, tudi ženskam.²⁵

Z zadušitvijo revolucij je 1851 ukinjena oktroirana ustava in v petdesetih letih nastopi s cesarjem Francem Jožefom nov udarec, Bachov absolutizem.²⁶ Prva leta absolutističnega režima so prinesla nekaj reform, npr. opustitev fevdalizma, ki so ga vladajoči dopustili, da bi pomirili kmete in meščane. Slovenske dežele so se takrat vključevale v industrijsko revolucijo, ki je prinesla svetu silovite spremembe, kot sta dvig produktivnosti in uveljavitev delavstva. Odpravljena je bila tiskovna svoboda; založniki so morali časnike pred izidom pokazati cenzuri. Višek absolutističnih reform je bila uvedba nemščine kot notranje uradnega jezika na celotnem področju cesarstva. »Mladini je cesarski patent že od 1852 pod pretnjo izključitve prepovedal, da se v študijskih letih včlanja v kakršna koli društva« (Pogačnik, 1968: 5). Že pred tem so znani primeri, ko so dijaki izdajali lasten časopis – pod imenom *Slavija* in *Daničica*.

1853. je začela izdajati Mohorjeva družba, 1854. se je začelo ustvarjanje vajevske skupine, istega leta so izšle Levstikove pesmi, ki so bile prepovedane. Leta 1859 je Ferdo Kočever napisal *Mlinarjevega Janeza*, ki je pri beročih Slovencih v tistem času za nekaj časa še presegel slavo Levstikovega *Martina Krpana* (1858).

²⁵ Vir: *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2001.

²⁶ Po Alexandru Bachu, avstrijskem politiku in notranjem ministru.

Leta 1860 sta izšla cesarjev manifest in diploma o ureditvi notranjih državnopravnih odnosov monarhije. Razdelila sta zakonodajno oblast med cesarja, deželne zbore in državni zbor, ki naj bi bil tako kakor dotedanji razširjeni državni svet sestavljen iz predstavnikov dežel. Predviden je bil tudi ožji državni zbor za vse neogrske dežele.

Po zlomu absolutizma 1861 se je začelo oblikovati parlamentarno življenje, imeli smo prve volitve, a zmago na njih dosegli 6 let pozneje. Po tem so začeli prirejati zborovanja na prostem, tabore. Leta 1864 je bila odprta železniška proga Gradec–Celje, ki so jo pozneje začeli dograjevati še v smeri od Celja proti Ljubljani.

Leta 1867 je zmaga na deželnozborskih volitvah jasno pokazala bistveni preobrat pri širjenju in oblikovanju narodne zavesti v množici (Zarnikova ugotovitev, da odtlej lahko govorimo, da slovenski narod ni le etnografski pojem, marveč da živi in se zrelo politično giblje). To se kaže predvsem pri vseh poznejših volitvah - najprej na podeželju in v kranjskih mestih, z zamikom pa tudi drugod.

Slovenske večernice so leta 1860 začele objavljati kratke mohorjevke. Začne se zanimanje za naravoslovje in pozitivistična usmerjenost. Vajevska generacija je dobivala vse bolj stvaren odnos do življenja, gledala na družbeni razvoj, katerega nosilec je postalo meščanstvo, brez predsodkov ter kritično in trezno presojala svoj položaj v tem okviru. Opazna je tudi kritičnost do nemštva.²⁷

6.4 Literarno ustvarjanje slovenskih avtorjev v 19. stoletju

V literarnem pogledu se je obdobje romantike končevalo. Romantiko bi lahko zamejili kot obdobje, ki traja od 1830 (izid prvega zvezka Kranjske čbelice s pesmijo Slovo od mladosti) do 1848 (konec Prešernovega objavljanja, zaton tudi v drugih evropskih književnostih) ali 1854 (izid Levstikovih Pesmi – idejna drugačnost, začetek realizma).

Če so bile za prva tri desetletja 19. stoletja značilne razsvetljensko-klasicistične značilnosti z nekaj folklornimi primesmi, ob njih pa še nekaj rokokojskih in predromantičnih prvin

²⁷ Npr. Jenkov kratek sestavek »Ljubljana«.

(klasicizem in sentimentalizem), so za naslednja desetletja opazne drugačne, realistične prvine. Čbeličarji, Prešeren in Čop so še mitizirali naravo in se izražali v simbolih.

Na Slovenskem je obstajala še neke vrste posebnost: romantika, ki je sprejela vase normo renesančne in klasične poetike. Avtorji so uporabljali disharmonično vsebino v strogi obliki. Opazen je prepad med idealno predstavo in resničnostjo (jaz – svet). V romantični književnosti sta čustvo in domišljija bistveni prvini, ker pesnik ali pisatelj prek njiju spoznava resničnost. Romantiki so častili kult pesništva in lepote. Poklic pesnika je bil cenjen. Pisatelji so tako v romantiki in deloma še v prehodnem obdobju ustvarjali še v senci Prešernove poezije, pri poskusih na pripovednoproznem področju pa so se opirali na modele preteklih časov in uporabljali nabožno-didaktično rabo: v romantiki tako ni izšlo nobeno, z današnjega gledišča, kvalitetnejše pripovednoprozno besedilo. Seveda pa je tudi to obdobje dalo nekaj priljubljenih zgodb. Morda najpopularnejša je bila Janeza Ciglerja *Sreča v nesreči* (1836), nabožno-poučna proza, ki je kmalu dobila veliko posnemovalcev. To, da je Ciglerjeva *Sreča v nesreči* izšla istega leta kot Prešernov *Krst pri Savici* (1836) je še bolj poudarilo kakovostno razliko med deloma. Čeprav se je Ciglerjeva povest pozneje izkazala za obrobnega pomena za pripovedno prozo, pa je vzpodbudila začetek »večerniškega pisanja«.

V 40. in 50. letih se začne pojavljati več piscev, ki so posegali po zgodovinski in folklorni tematiki. Leta 1845 je tako izšla »povest« Franca Malavašiča *Erazem iz Jame*, leta 1850 Janeza Trdine: *Arov in Zman*, ki je že nekoliko bolj ambiciozen poskus, leto pozneje pa Luka Svetca *Vladimir in Kosara*. Trdina je črpal iz domačega izročila, Svetec pa iz srbohrvaškega. Josipino Turnograjsko so privlačili slovanski zgodovinski miti, v kratki pripovedi *Nedolžnost in sila* (1851) je opisala usodo Veronike Deseniške. V 50. in v prvi polovici 60. let so bili zgodovinskim temam naklonjeni zaradi panslovanske ideje in nacionalne potrditve. Anton Janežič je v *Slovenski bčeli* razpisal nagrado za zgodovinsko povest. Dobila sta jo Trdina (*Arov in Zman*) in Svetec (*Vladimir in Kosara*).

Ti avtorji pa kljub vsemu še niso prispevali trdnejše tematike za razvoj pripovedništva. Zanje so bili še značilni ohlapna kompozicijska zasnova, patetičnost, sentimentalnost, izumetničenost, patos, ...

»Tudi v literarni evoluciji se je močno izrazil neugoden družbeno-narodni in kulturni položaj Slovencev, ki so ga bremenile nesvobodnost, družbeno-politična utesnjenost in represivnost, šibka gospodarska razvitost, nerazvitost meščanskega sloja, počasna prebujanje narodne zavesti, kulturna zaostalost s šibkim književnim izročilom in nizko jezikovno kultiviranostjo, ki je omejevala izrazljivost v književnosti in znanosti, itd. Vse to je dalo svojevrsten pečat slovenskemu ustvarjanju ne le v romantičnem obdobju, marveč tudi v drugi polovici 19. stoletja.« (Kocijan 1983: 9)

Da je bilo izročilo res šibko, je izpričal tudi Levstik v svojem *Popotovanju*, ko je zapisal, da bi ljudstvo že bralo, ko bi le imelo kaj. Slovenski bralci so imeli takrat na voljo za branje Ciglerjevo *Srečo v nesreči*, Malavašičevega *Erazma iz Jame* in nekaj prevodov in priredb. Nekaj literature je bilo v časnikih in revijah: *Slovenija*, *Ljubljanski časnik*, *Slovenska čbela*, *Slovenska bčela*, ...

Inovativnost na področju pisanja so pokazali vajejci, ki so ob koncu gimnazije izdajali rokopisni list *Vaje* (1854/55), nato pa svoje prispevke objavljali v *Slovenskem glasniku* (1858–1864). Mohorjeva družba je 1863 razpisala nagrado za najboljšo zgodovinsko črtico. 1864 so izdali Jurčičevo 'povest' *Jurij Kozjak, slovenski janičar*, za katero so že značilni napetost, slikoviti prizori in večplastna upodobitev oseb, predvsem lika cigana Samola.

Levstik je sicer ob svojih programskih pobudah v *Popotovanju iz Litije do Čateža* ponudil vzorno pripoved *Martin Krpan* (1858), a s folklorno tematiko ni spodbudil mlajše generacije, ki je raje posegala po kmečko-vaški, mestni in zgodovinski snovi. Vajejci so še raje kot po zgodovinski snovi posegali po vsakdanjih temah iz kmečkega in malomestnega življenja. »Prve trdnejše temelje slovenski pripovedni prozi so postavili s svojo kratko pripovedjo Levstik in vajejci, nato pa jih je sredi 60. let s svojimi deli poglobil Josip Jurčič in prispeval nepogrešljiv delež h konstituiranju tega dela slovenske literature« (Kocijan 1992: 40). Jurčič je razširil pripovedno tematiko in napisal prvi slovenski roman. V svojem pisanju je sledil Levstikovim navodilom. Njegova kratka proza *Prazna vera* in povesti *Domen*, *Tihotapec* in *Jurij Kobila* združujejo ljudske pripovedi s stvarnim opazovanjem življenja, s tem da včasih pripovedne konstrukcije preraščajo pisateljevo realistično

doživljanje ljudi in značajev in Jurčičevi junaki zagrešijo neodpustljive prestopke, ki jih pripeljejo do pogube. Veliko je uporabljal dramatičen dialog, okolje pa je opisoval le toliko, da je prispevalo k boljšemu razumevanju dogajanja. Pripovedna značilnost Jurčiča je še navzočnost pripovedovalca, stavki, ki so najbolj dinamični, pa so zapisani v sedanjiku. S svojimi kratkimi pripovedmi in s tem, ko je oblikoval t. i. značajevko, je Jurčič pripravil pot obrazom, slikam in podobam Tavčarja in Kersnika (70., 80. leta). Kersnik je pozneje s svojo kratko prozo in z romanoma *Ciklamen* in *Agitator* razvil realizem in pomembno prispeval k razvoju pripovedne proze.

Drugo obdobje, v katerega se nekje na sredini stoletja prevesi literarno ustvarjanje, realizem, literarni zgodovinarji zamejijo z različnimi letnicami: 1848–1895 Slodnjak, 1854–1892 Pogačnik, Kmecl pa 1854 do 1895 – pri čemer upošteva realizem s poznoromantično spremljavo. 1848 so bile meščanske revolucije in nemiri v Sloveniji in program Zedinjene Slovenije, 1854 so izšle Levstikove Pesmi. Poimenovanje »med romantiko in realizmom« za leta 1848–1899 (ko je izšla Cankarjeva pesniška zbirka *Erotika*) pozna Janko Kos (1974). Prehod v realizem in dogajanje v obdobju, ko se pri nas uveljavi, je mogoče razbrati tudi iz Jurčičevega (ponekod rahlo ironičnega) prispevka v *Zvonu*²⁸. Kljub popularnosti natančnega popisovanja svari, avtor opozarja, da samo to še ne pomeni dobrega pisanja:

»Iz leposlovnega stališča moramo torej zametati sentimentalnost, ker sentimentalni proizvod v poeziji in umetnosti sploh je, po naši definiciji, plod ne dovolj krepkega čuta, torej slabosti, nemoči, podoben nekako nedozorelemu sadu; v umetnosti pa ima samo veljavo, kar izvira iz kreposti. /.../ Življenje, narava, 'realizem!' to je sedaj pri nas dnevna 'parola', in hoc signo vincas: realizem to je edino prava vera, brez nje ní izveličanja. Vprašanja, ki so pri drugih narodih že rešena, so pri nas 'na dnevnem redu'. Zmote, drugóð že odpravljene, šopirijo se pri nas za edino prave resnice. Kedor nam zna naslikati okornega kmeta, ravno takega, kakoršen je v resnici, prav v delavniški opravi, s krepko podkovanimi čevlji 'na šiv', če se jih derži nekoliko gnoja ali druge nesnage, tem bolje, to je še le pravi 'parfum'; kratko pipo mora v ustih imeti, še bolje če žveči tobak – krepko pljuvati, usekovati se v roko; robato govoriti itd. itd. Kedor to zna, ta je junak 'omne tulit punctum'; to je umetnost, to je poezija; vse drugo je – sentimentalnost. Življenje

²⁸ Zvon III, 1877, št. 16, str. 255.

nam kazati čisto táko, kakršno je, to je vsa umetnost. Gospodje ne znajo ločiti, kaj je namen, kaj sam pripomoček.«²⁵

Zgodnjerealistična oz. poromantična faza zavzema 50., 60. in 70. leta, do izrazitejšega realizma pride v 80. in 90. letih, medtem ko so nekateri literarni zgodovinarji prepričani, da o visokem realizmu pri nas ne moremo govoriti, saj naj bi bilo njegovo obdobje zelo kratko in se tako še ni mogel do konca razviti, ko je že prenehal.²⁹

Pri mnogih avtorjih so torej opazne tako realistične kot romantične prvine, ki se le počasi umikajo (pri Ivanu Tavčarju se tem včasih pridružijo še novoromantične prvine). V prid realističnega se ta dvojnost opazneje prevesi šele v 80. in 90. letih. Evropski realizem je v ospredje postavljajl pripovedno prozo. Kljub temu je realizem na Slovenskem prodiral najprej s pomočjo lirike, predvsem z Jenkovo pesmijo, v katerega poeziji se je uveljavljala metonimija namesto romantične metafore.

Realistična književnost je imela tudi družbenoanalitično in družbenokritično vlogo. Prodor romana in novele je bil drugod po Evropi zgodnejši kot pri nas (1866, Jurčičev *Deseti brat*), zanju pa je značilen stilni sinkretizem. Dramatika je ostajala manj razvita. Popularna je bila literatura, ki je zbujala narodno zavest, namenjena preprostemu bralcu, vajeveci pa so se lotili pisanja za zahtevnejšega bralca in s tem prispevali tudi stilne novosti. Ti dve smeri sta se pozneje prepletali. Janko Kersnik je v oceni Aškerčevih Balad in romanc nakazal, do kakšnih sprememb je prihajalo, obenem pa priporočal t. i. idealni realizem ali realni idealizem:

»Z Aškerčevo knjigo pa je naša epika trdno, oblastno in zmagovito krenila na pravo pot. In kako mi razumemo ta realizem? Slikati. Opisovati vse, kakršno je vse v resnici, a vendar opisovati to le tako in v takem vzporedu in v taki zvezi, da mora vzbujati estetično zadoščenje, hrepenenje po nečem nedosežnem, skratka – da mora ustvarjati ideal v gledalcu, v čitatelju samem: torej ne golo življenje – golo resnico samo, ampak golo resnico pod zlato prozorno tančico idealizma« (ZD V: 315).

²⁹ Prim. Kocijan 1992: 15.

Vajejci se sicer niso toliko navduševali nad folklorno motiviko ampak bolj nad mimetiziranjem, njihovo pisanje pa je delno in pozneje vedno bolj dobivalo poteze realističnega. Močno se sicer še naslanjajo na romantično, celo na sentimentalizem (Mandelc, Erjavec).

V drugi polovici 60. in 70. let je Jurčič ustvarjal svoje značajeve (*Telečja pečenka*, *Božidar Tirtelj*), in v njih antijunake. V svoji pripovedni prozi je uveljavil mit o uspešnosti mladega izobraženega človeka.

Za 70. leta je značilno svetobolje v Stritarjevih daljših delih (npr. *Zorin*) in v Gregorčičevi liriki. S tem se je podaljšalo poromantično obdobje in upočasnili realizem. Te značilnosti opazimo tudi pri Tavčarju, npr.: iskanje ideala, čustvenost, izjemne osebe, strasti, nepredvidljivi udarci usode; pogubne posledice vdora meščanske morale.

Za 80. in začetek 90. let je še vedno značilna romantično-realistična dvojnost, s tem da zdaj prevladuje druga sestavina. Pri Tavčarjevih *Slikah iz Loškega pogorja* opazimo bolj realistično obarvane pripovedi, risanje značajev, prikazovanje stvarnega kmečkega sveta in posnemanje ljudske govornice. Kratka proza največkrat razkriva bivanjske in druge stiske glavnih oseb. Tako je tudi z antijunaki kratka proza »/ž/e zelo zgodaj /.../ posegla po deheroizaciji ter ob 'antijunakih' prikazovala človeško klavrnost, šibkost, nemoč, nepomembnost in tako tragičnost človekove osebnosti oziroma na drugi strani ob socialno prizadetih ljudeh upovedovala njihovo notranjo (etično) moč in s tem našla kompenzacijo za 'razjunačenje'« (Kocijan 1992: 26).

Kratka pripoved je bila zelo primerna za izrazne in stilne novosti. Jenku je realističnost pomagala pri opisovanju junaka, ki se razhaja z družbenim okoljem in pri tem propade. Jurčičeva značajska proza je opisovala malomeščanske antijunake, pri Kersniku pa lahko opazimo poudarjeno realističnost, ki morda nakazuje že značilnosti naturalizma.

Poleg izraznih in stilnih novostih so avtorji včasih posegali tudi v drugačno tematiko in včasih omenjali in opisovali tuje dežele in kar jim je bilo o njih znanega. Nekateri so tudi sami veliko potovali, drugi pa so si pomagali s poročili popotnikov, avanturistov, misijonarjev in izseljencev.

6.5 Amerika, kot so jo videli pri nas

Friderik Baraga, Franc Pirc, Andrej Bernard Smolnikar, Anton Fister, Janez Gorše in Matija Premuta, so bila imena, o katerih smo pri nas slišali, potem ko so ti moške odpotovali v Ameriko. Prvi Slovenci so odhajali čez lužo že v dvajsetih letih 19. stoletja, najprej posamezniki, kot npr. misijonarji, intelektualci, avanturisti; kmetje, trgovci in krošnjarji, nato ekonomski priseljenci – vedno več ljudi se je odločalo, da poskusijo srečo v »obljubljeni deželi«. O tem, kaj se je dogajalo tam, so časopisi pri nas že zgodaj začeli pisati. Včasih je bila objavljena le kratka novica, drugič pa tudi celo pismo izseljenca. Časnik *Carniola* je že jeseni 1838 poročal o organizaciji nadškofije v Baltimoru in 1839 o naraščajočem številu vodnih kanalov, o obalnih svetilnikih in železniških povezavah. Ker je bil les v Ameriki cenejši kot pri nas, so se železnice hitro gradile, cestne povezave pa so bile pri nas boljše.

Prvi slovenski priseljenci so v glavnem živeli v nemško govorečih delih. Razvoj parnega stroja, železniškega in ladijskega prometa je pripomogel, da si je dolgo potovanje lahko privoščilo več ljudi.³⁰ Če je bila v začetku Amerika videna kot priložnost za nov začetek in za uspeh in so nekateri Slovenci tam obogateli, pa so se kmalu v časopisju začela pojavljati tudi svarila. Čim bolj se je izseljevanje povečevalo, tem več je bilo v časopisih člankov o izseljencih, ki so poudarjali bolj slabe kot dobre strani odhoda. Množično izseljevanje, ki se je začelo v 40. Letih, so komentirale tudi Bleiweisove *Novice*. Leta 1845 so med drugimi objavile pismo nekdanjega krošnjarja Matija Premuta iz Semiča, ki je postal trgovec v Ameriki³¹. Za spremembo je bilo objavljeno njegovo pisanje o tem, kako dobro se mu tam godi. Takole pravi: »Če bi bil jez v Semški fari ostal, obljubim de bi se mi ne bilo tako dobro godilo, kakor se mi tukaj véde. Tukaj ima vsak človek, naj bode bogat ali reven, po trikrat na dan dvoje, troje, ja, tudi čvetero sorte mesa jesti; drugačniga nimamo kruha,

³⁰ Bernard Smolnikar se je na pot podal s poštno kočijo, ki je vozila dvakrat tedensko iz Ljubljane do Trsta. Leta 1849 smo dobili železniško povezavo Ljubljana–Dunaj, 1857 pa še Ljubljana–Trst. Potovanje je postalo bolj udobno, hitrejše, pa tudi cenejše.

³¹ Med obiskom v domovini je nakupil veliko vina in sliv in jih prodajal v Ameriki.

kakor beliga.«³² V izseljenstvu se je srečal tudi z Indijanci, o katerih je zapisal: »Divji Indijani so veliko večji od nas, ter so tudi močnejši, in po navadi kufraste farbe. Vsi imajo črne, debele in terde lase.«

Matija Premuta je v Ameriko potoval skupaj z Janezom Goršetom, medtem pa je *Carniola* objavila prispevka o Frideriku Baragi in Francu Pircu.³³ Omenjena je tudi Baragova nemška knjiga o Indijancih, slovenski prevod pa ne.³⁴

O Andreji Bernardu Smolnikarju Janez Stanovnik³⁵ pravi: »Med najzanimivejše stike, ki jih je imel Smolnikar v Ameriki, sodi njegovo poznanstvo z Longfellowom. Henry Wadsworth Longfellow (1807—1882) je kot pesnik eden izmed vodilnih predstavnikov ameriške romantike. Rodil se je v Portlandu v državi Maine, ZDA, študiral pa je na Bowdoin Collegeu, kjer je bil njegov sošolec znani ameriški romanopisec Nathaniel Hawthorne.«

Ko so leta 1848 v Kaliforniji odkrili zlato, so se tja odpravili tudi Slovenci. Med prvimi sta bila Belokranjca Štefan Kočevar in Jožef Štrukelj, ki sta do rudnikov prišla leta 1857 po kopnem, prek Skalnatega gorovja. V okolici Placervilla sta odkrila zlato žilo in obogatela (Drnovšek, 109). Za njima se je podalo mnogo Slovencev, časniki pa so v opozorilo objavljali razne prispevke in z njimi bolj ali manj neposredno odkrivali svoj pogled na izseljevanje, ki po večini ni bil odobravajoč. »Lakomnost človeška po zlatu je iznajdenike ameriških zlatih rud spreobrnila v grozovitne rabeljne, in Kalifornija je marsikterega pridnega delavca popačila v razujzdanega klateža,« so zapisali v prispevku z naslovom »Zlato« v Kmetijskih in rokodelskih novicah.³⁶

Kljub takšnim in drugačnim opozorilom pa se je izseljevanje nadaljevalo in naraščalo v devetdeseta leta – množični izseljenski val je tako dosegel vrhunec pred prvo svetovno vojno.

Slovenski misijonarji so bili dolžni svojim predstojnikom poročati o dogajanju in napredovanju, njihova pisma pa so objavljali tudi časopisi, predvsem *Novice* in *Zgodnja*

³² Kmetijske in rokodelske novice, 1845, letnik 3.

³³ F. K. Legat.

³⁴ *Popis navad in sadershanja Indijanov Polnozhne Amerike*. Ljubljana, 1837.

³⁵ Longfellow in Smolnikar. *Sodobnost* 1964, letnik 12, št. 5.

³⁶ Prispevek z naslovom »Zlato«. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1859, letnik 17, št. 51.

Danica, saj so tako tudi zbirali denarne prispevke za pomoč, spodbujali k misijonarstvu še druge duhovnike in bogoslovce, obenem pa bralce seznanjali z novimi deželami. Najbolj znana misijonarja iz sredine 19. stoletja sta bila Friderik Baraga in Franc Pirc.³⁷ Zadnji se je naselil v Minnesoti in napisal delo *Die Indianer in Nord Amerika* (1855), po koncu ameriške državljanske vojne pa je tja vabil tudi slovenske kmete, predvsem rojake Gorenjce. Tudi sam se je ukvarjal s kmetijstvom in sadjarstvom, postal pa je tudi svetovalec in nekakšen »mecen« izseljencem.³⁸

Da je bilo žensk, ki so se izseljevale, manj kot moških, je mogoče razbrati iz dopisov, kot npr. v Slovenskem narodu, ki je leta 1890 v Rubriki »Razne vesti« takole vabil ženske:

»Ko je bilo v Kaliforniji leta 1848 že nad 100.000 mož, bile so ženske tam še jako redke. Ako se je v tistem času v San Francisku kaka ženska prikazala, so vse popustili ter jo naravnost obožavali. Razmerje mej ženskim in moškim prebivalstvom v Kaliforniji je še sedaj 1 : 5, mej tem ko na vzhodnej strani Združenih držav število žensk daleč presega število mož. Ko bi sedaj kakih 40.000 mladih deklet prišlo v San Francisco, bi se tekom jednega leta lahko vse prav dobro pomožile, tako jih nedostaje.«³⁹

Kljub svarilom na eni in pretirano propagando na drugi strani pa je veliko izseljencev pisalo natančna poročila domov in večina Slovencev, ki se je odpravljala čez lužo, je imela dobro predstavo o tem, kaj jih v novi deželi čaka.

³⁷ V »novo deželo« sta pritegnila tudi sestre. Glej: Drnovšek 1998: 374.

³⁸ Rojakom je finančno pomagal, priskrbel jim je dobro zemljo po ugodni ceni, jim svetoval in bil njihov zaščitnik, kar je prišlo prav posebej tistim izseljencem, ki v tujini še niso poznali nikogar in se ne bi imeli na koga obrniti.

³⁹ Slovenski narod XXIII, 1890, št. 85.

7 Analiza del. Iz življenja učenca in Izgnanci

7.1 Valentin Mandelc: Iz življenja učenca

Valentin Mandelc (1837–1872) se je rodil se je v Kranju. Njegov oče je bil sedlar in je umrl, še preden je Valentin začel obiskovati drugi letnik gimnazije. Valentin je ob šoli poučeval in klub finančnim oviram doštudiral (klasično filologijo in slovenščino). Kot profesor klasične filologije je služboval na hrvaških gimnazijah, v Varaždinu in Karovcu – tam je tudi umrl zaradi tuberkuloze, star komaj petintrideset let. Poleg tega, da je pisal novele in povesti je tudi prevajal (predvsem gledališka dela iz francoščine). Vajevci so se vsako nedeljo sestajali v njegovem stanovanju, kjer so na glas prebirali, kar je kdo zapisal, se odločili, če bodo spis uvrstili v *Vaje*, popoldne pa navadno zaključili s skupnim sprehodom (Zorec, 1965). Kratka pripoved *Iz življenja učenca* je bila objavljena v prvem zvezku *Vaj*.⁴⁰

Iz življenja učenca je pripoved o učencu Milku, ki se vrne domov za počitnice. Pri stricu hoče doseči, da bi mu dal nekaj denarja, vendar se hoče ta najprej prepričati, da je Milko končal letnik z dobrimi ocenami. Milko ve, da strica pogled na njegovo spričevalo ne bi razveselil, zato poskuša pridobiti denar na drug način. Stricu natvezi, da je od svojega sošolca kupil za štiri goldinarje knjig in da sta ob dveh zmenjena v gostilni, da mu jih poplača. Situacija se zaplete, ko se stric odloči iti z njim v gostilno. Na srečo ob štirih pride v gostilno nek njegov nekdanji sošolec in Milko tako dobi denar.

Stric ga opozori, da je slišal, da se mu želi Matevž in še nekaj fantov maščevati, ker je hodil za Matevževo Alenko in njihovimi dekleti. Sklenili so, da ga bodo zvečer s poleni pričakali pred Alenkinim oknom. Milko sreča Matevža v gostilni in ga prepriča, da mu ni do Alenke. Matevž mu potoži, da Alenka gleda za njim. Milko mu predlaga, naj bi zamenjala obleki, saj ga je Alenka tisti večer pričakovala in bi ga tako gotovo sprejela. Matevž se srečen strinja s predlogom, ko pa preoblečen v Milkova oblačila zvečer pride pod Alenkino okno, ga pričakajo Milko (za katerega mislijo, da je Matevž) in ostali fantje s poleni. Naslednje

⁴⁰ Pri razbiranju posameznih besed v rokopisu sem si pomagala z Wikivirom, kamor so bili prepisani nekateri deli vaj v obliko tipkopisa (v okviru študentskega projekta).

jutro se je novica seveda raznesla po celi vasi in Milko si je pridobil še večji ugled pri dekletih.

Ugotavljam, da nastopa prvoosebni pripovedovalec (zgodba je pripovedovana s perspektive učenca Milka). Pripovedno delo *Iz življenja učenca*, ki govori o Milku, ki pride domov na počitnice in rad pogleduje za dekleti, ima tudi nekakšno nadaljevanje - Mandelčevo kratko delo *Iz življenja študenta* v istem zvezku lahko vzamemo kot nadaljevanje zgodbe o Milku, ki govori o počitniški ljubezni in ločitvi zaljubljenecv. Lahko pa ga interpretiramo tudi kot samostojno kratkoprozno delo, saj drugi sestavek, razen po naslovu, ni neposredno povezan s prvim. Drugi sestavek je tudi dosti krajši, saj vsebuje le 960 besed, medtem ko sta si obravnavani deli (*Izgnanci* in *Iz življenja učenca*) skoraj enaki po dolžini (obe vsebujeta približno štiri tisoč besed).

V delu *Iz življenja učenca* je mogoče prepoznati motiv neuspešnega učenca, ki komaj zdeluje šolo in raje veseljači ter s spletko pridobi denar od strica. Označili bi ga torej lahko za lažnivca in nekakšnega antijunaka. Kljub temu mu ta njegova ista 'slaba' lastnost, če jo vzamemo kot iznajdljivost in pretkanost, pomaga pri tem, da premaga oziroma osmeši nasprotnika, sam pa zraste v očeh deklet. Milko, ki ga na začetku morda vidimo zgolj kot nepridiprava in kradljivca ženskih src, nas v drugem delu preseneti s svojo domisljico, si reši ugled in se obrani napada vaških fantov na iznajdljiv način.

V delu sem skušala poiskati romantične in realistične značilnosti. Romantične značilnosti so po mojem mnenju naslednje: Stric pripoveduje, kako je slišal, da se pogovarjajo o Milku, neverjetno pa je, da bi tudi videl, kako je bil Matevž zamišljen in kako se je zdrznil, ko so omenili Alenko, glede na to, da od tam, kjer je bil, ni niti dobro slišal zadnjega dela pogovora in ga je komaj razumel. Ko stric konča svojo pripoved, Milko pove kratko študentsko pesem, ki se pojavi sredi pripovedi, kar je nenavadno. Pozneje se v gostilni kot po naključju pojavi njegov nekdanji sošolec, ki ga stric ne pozna, in tako lahko Milko dobi denar. Neverjetno je tudi, da prijatelji Matevža niso spoznali in so se ga lotili s polenom. Z Milkom sta namreč zamenjala le obleki – res je sicer, da so se svoje naloge lotili v temi, vendar so mu na koncu morali priti zelo blizu, če so mu jih želeli nekaj 'naložiti' in tu bi bilo verjetno, da bi ga kljub drugačnim oblačilom prepoznali po obrazu, postavi ali govoru.

Realistične značilnosti pa so naslednje: dialogi med stricem in Milkom in med Milkom in Matevžem, stričevo natančno opisovanje pogovora med vaškimi fanti, ki ga je slišal, opisi vasi in okoliščin (plesi, vaški pretepi, krčma, podoknice).

7.2 Bret Harte: Izobčenci

Zgodba se začne novembra 1850 v rudarskem mestecu Poker Flat, ko se prebivalci mesta odločijo, da je treba vzpostaviti red in se odkrižati neprimernih ljudi. Zato se odločijo izgnati skupinico štirih ljudi, Johna Oakhursta, poklicnega kvartopirca, strica Billyja, pijančka, ki je bil osumljen kraje pri izplakovalih zlata, in dveh prostitutk, Kneginje in mame Shipton. Pospremijo jih do roba naselja in jim zabičajo, da se ne smejo vrniti, če jim je življenje drago. Izobčenci se odpravijo na pot in upajo, da bodo našli zavetje v sosednjem mestu Sandy Bar, ki pa je od njihovega oddaljeno približno dober dan naporne ježe preko gora. Okoli poldneva se ustavijo, da bi si malo odpočili in vsi razen Oakhursta tudi posežejo po pijači. Medtem srečajo dva mlada ubežnika, Toma Simsona (ki ga kličejo Nedolžnik) in njegovo 15-letno zaročenko, Piney Woods, ki sta zbežala iz Sandy Bara, ker je Pineyjin oče nasprotoval njuni poroki. Tako sta upala na poroko v Poker Flatu. Tom je takoj v Oakhurstu prepoznal starega znanca, saj je z njim nekoč igral za denar in izgubil vse, kar je imel, Oakhurst pa mu je vsoto vrnil in se mu s tem prikupil. Ker se je začel približevati mrak, so se odločili skupaj prenočiti v napol podrti kolibi.

Ponoči stric Billy vzame jezdne živali in zapusti skupino, poleg tega se jim približuje snežni vihar, zato se odločijo, da bodo taborili. Na srečo je Tom Simson prinesel s seboj dovolj zaloge hrane, da bi z njo preživeli deset dni. Tako skupinica preživi nekaj prijetnih dni ob ognju, poslušanju zgodb in igranju harmonike.

Na deseti dan njihovega skupnega bivanja Mama Shipton nepričakovano umre in izkaže se, da je hranila svoje obroke za mlado Piney. John Oakhurst vzame stvari v svoje roke, naredi Tomu zasilne krplje iz sedla, skrivaj naseka nekaj drv za dami in spremlja Toma kos poti, vendar se ne vrne.

Medtem sta Kneginja in Piney še edini, ki sta ostali v zasilnem prebivališču, situacija pa se poslabša, ko snežni vihar odkrije streho in ne moreta več zanetiti ognja. Umreta od lakote in mraza, še preden ju najde reševalna skupina, nedaleč stran pa najdejo tudi pod snegom ležečega Oakhursta, ki si je vzel življenje in na drevo pripel križevega asa s sporočilom, da ga je zadela slaba sreča in je predal igralne karte.

Ob prebiranju zgodbe bralec nedvomno začne sočustvovati z junaki, posebej ob tragičnem koncu, ki mu pusti globok vtis. Kljub temu bi ob pozornem branju lahko našli nekaj manjših nedoslednosti, ki ne govorijo v prid razpleta zgodbe. Eno bolj opaznih vprašanj je, zakaj je vsa ta prijetna družčina morala umreti sredi snega, če so bili samo dan ježe in dva dni hoda oddaljeni od Sandy Bara in še nekoliko manj od Poker Flata. Nenavadno je tudi, da se odločijo poslati po pomoč šele deseti dan, ko jim je že primanjkovalo zalog, in ne prej. Z zalogami, ki so jih imeli za deset dni, bi tudi celotna družba lahko peš v dveh dneh prišla do mesta. Res je sicer, da se ob tem poraja vprašanje prenočitve, vendar bi obstajala tudi možnost, da bi Tom Simson in Piney nadaljevala pot v Poker Flat, kjer bi poiskala pomoč. Ko so izgnanci taborili, so namreč lahko celo še videli »dim idilične vasice Poker Flat«, tako blizu so bili. Tako idilična vasica sicer verjetno ni bila, glede na to, da so jih njeni prebivalci izgnali, in morda bi ob novici, da so ostali zasneženi, razmišljali o tem, če naj jim priskočijo na pomoč, a glede na to, da izobčencev niso obesili, jim niso namenili smrti. Tako bi se gotovo našel kdo, ki bi jim hotel pomagati, še posebej, ker sta bila zraven tudi dva »nedolžna otroka.« Najbrž so izgnanci res naredili usodno napako, ko so si vzeli čas za počitek in veseljačenje, namesto da bi nadaljevali pot z jezdinimi živalmi. Vprašljivo je tudi, kako je lahko Mama Shipton shirala in umrla od lakote, pa nihče od njenih družabnikov ni prej opazil, da že cel teden ne jé, poleg tega pa naj bi bil človek zmožen vsaj kak teden ali dva zdržati brez hrane, ne da bi umrl.

Kot bralko me je presenetilo, zakaj John Oakhurst ni spremljal Toma na poti ali zakaj se ni že prej drugače žrtvoval in poskusil z nekaj malega zaloge oditi po pomoč, saj lahko sklepamo, da je obe mesti poznal in je bil bolj izkušen kot mladenič, ki ga je poslal na pot, sam pa nato storil samomor. Mogoče je s tem dejanjem res prijateljem žrtvoval obrok ali dva hrane, vendar bi pričakovala, da se v igri življenja, tako kot pri kartah, ne bo predal, dokler ne bo nasprotnik položil zadnje karte.

Naslednji presenetljiv vidik zgodbe je količina snega, ki je zapadla v nekaj dneh, zapadlo naj bi ga kar dvajset čevljev (približno šest metrov) in jih tako popolnoma zasnežilo.

Harte je velikokrat svoje literarne osebe izpostavljal nevarnostim, da bi jim tako omogočil, da še bolj zasijejo in se dokažejo kot dobri, požrtvovalni, pogumni in človeški. Na ta račun je včasih trpela logika zgodbe, a učinek je bil dosežen. Vse nedoslednosti v zgodbi bi lahko prištevali k romantičnim značilnostim, seveda poleg samega izbora teme (oddaljena dežela, mesta oz. naselbine ob rudnikih zlata), od realističnih pa opazimo opis rudarskega mesta in njegovih značilnosti, poti prek gorovja Sierra Nevada in dialoge in dvoplastno slikanje oseb.

Morala te kratke zgodbe bi tako lahko bila ta, da so tudi na videz nevarni in slabi ljudje zmožni dobrih in nesebičnih dejanj, posebej v kritičnih situacijah. Tudi njegove moralno vprašljive osebe imajo čut za sram (kar se npr. lepo pokaže v pogovoru Piney in Kneginje, ki kljub ličilom zardi). Svoje dostojanstvo izkazujejo z dejanji. Mama Shipton in John Oakhurst žrtvujeta svoji življenji za šibkejša prijatelje in to je eno najplemenitejših možnih dejanj. Ker je tako, se izobčenci ne samo pokorijo za morebitna svoja prejšnja slaba dejanja (z izjemo Strica Billyja, ki je edini pravi antijunak), ampak so lahko celo dojeti kot enaki, če ne celo boljši od meščanov, ki so jih izgnali. Zadnje vidimo, ko Kneginja in Piney v koči čakata na svojo usodo:

»Spali sta ves tisti in naslednji dan, in tudi potem se nista zdramili, ko so tišino tabora pretrgali glasovi in koraki; in ko so jima sočutni prsti obrisali sneg z bledih obrazov, bi bilo težko reči, katera od obeh je bila grešnica, kajti na obeh je bil isti pokoj. Celo zakon Poker Flata je to upošteval, se obrnil proč in pustil objeti« (14).

7.3 Primerjava Mandelčevega Učenca in Hartovih Izobčencev

Če primerjamo obe zgodbi, lahko opazimo nekaj podobnosti in razlik. *Izobčenci* se definitivno končajo bolj tragično, celo s smrtjo večine protagonistov, medtem ko v delu *Iz življenja učenca* tako usodnih dogodkov ni. Ni pa tudi takega 'očiščenja' ali opravičila za junaka, kot v prvem delu. Z izgnanci bralec sočustvuje in njihov prejšnji način življenja je pozabljen, ko odkrijejo svojo človeško stran in požrtvovalnost, Milko pa v zavesti bralca morda kljub vsemu ostane burkež, in njegova dejanja so mu v prid le do te mere, da užene svoje nasprotnike in da potrebuje denar, da bi (še bolj) omrežil dekleta. Kljub temu Milku bralec opraviči, če je storil kako neprimerno dejanje, saj se njegovim 'vragolijam' in iznajdljivosti vsaj nasmehne.

Zanimivo je to, da se v obeh pripovednih delih pojavijo verzi, in to na tistem mestu, ko glavna junaka spoznata, kaj ju čaka. Oakhurst zapiše poslovilne besede na križevega asa, ko vidi, da mu ni več pomoči, Milko pa deklamira nekaj verzov študentske pesmi, ko mu stric pove, kaj naklepajo vaški fantje zoper njega.

V obeh delih je prisoten motiv denarja oziroma igranja za denar. Milko je zvitež, ki zna od ljudi izvabiti denar, John Oakhurst pa je kockar in kvartopirec, ki je marsikoga premagal v igri in si tako pridobil velike vsote, zaradi česar ga mestni odbor tudi sklene izgnati. Tako pri zgodbi o učenca kot pri izgnancih opazimo tudi motiv pijače in veseljačenja. Milko in njegov stric popivata v krčmi, omenjeni so tudi vaški plesi, izgnanci pa si privoščijo 'pivski počitek', ko raztovorijo živali in pesmi ob spremljavi harmonike, ko čakajo zasneženi v koči. Usodna dogodka se obakrat zgodita zvečer oziroma ponoči. Stric Billy ukrade jezdne živali in sam nadaljuje pot, preoblečenega Matevža pa pod Alenkinim oknom pričakajo s poleni.

Najbrž bi lahko našli še kakšno podobnost, ki bi jo lahko, tako kot zgoraj naštet, imeli tudi zgolj za naključja. Res pa je to, da je v obeh delih najti tako romantične kot realistične značilnosti, da sta pripovedi enake dolžine in da v obeh nastopajo nekakšni antijunaki. To niso več dobri, močni in lepi junaki, ki bi bili postavljeni v nasprotje slabim, ampak se v njih prepletajo značilnosti obeh polov. Tako Milko kot izgnanci imajo slabe lastnosti,

vendar na koncu kljub temu prevladajo dobre in junake vidimo tudi v drugačni luči. Opazno je tudi realistično slikanje kraja in pokrajine in živahni dialogi.

8 Odmevi na pisanje Breta Harta pri nas

Da Bret Harte ni bil poznan samo v Ameriki, ampak je njegova slava odmevala tudi pri nas, je mogoče ugotoviti iz številnih omemb v tedanjih slovenskih časopisih.

Eden zgodnejših zapisov je last Janka Kersnika, ki je pisal prispevek o razvoju svetovne poezije⁴¹, ki lepo oriše tedanji čas in mesto Breta Harta:

»Tukaj pa stojimo uže v najnovejšem, v denašnjem času. In ako pogledamo krog sebe, vidimo tudi, kako so se povsod stare ideje ognile novim, kako je vzela slovo duhteča, pa sedaj uže ovela romantika, kako se je sam udušil oni čisti idealizem, ki je pred malo decenji še edin prevladoval poezijo. Naš čas nij več idealističen. Ideje osemnajstega, filozofičnega stoletja, katerih nositelj je bila vendar po večjem poezija, preustrojile so mišljenje človeško, in ko so se zarasle v meso in kri narodov, polagoma in brez pritiska, samo po naravnem zakonu, preustrojile so tudi vnanje in notranje državno življenje, družbo človeško in njeno omiko. Kulturno delo človečanstva je dospelo na tako stopinjo, da se v obče spoznava, da nij več mogoče vse z golo samosvestjo storiti, nego je treba spoznavati svet v njegovej objektivnosti, in kakor je bila prej vera in mitologija podlaga slovstva, tako bode tudi odslej, in je deloma uže samo vednost prava in edina podlaga literarnemu razvitku. Les extremes se touchent – na idealizem je prišel realizem. In ozrmo se okolo sebe. Anglija stoji na vrhuncu, ona je početnica te nove stroke in v jednej vrsti ž njo koraka severna Amerika, kjer se žari v najnovejšem času svitlo in jasno ime Bret Harte.«

⁴¹ Slovenski narod XI, 1878, št. 7

Leta 1876, šest let po izvirniku, je pri nas izšel prevod Kalifornijskih povesti z naslovom *Kalifornske povesti* v Jurčičevi Slovenski knjižnici, kar je hkrati tudi prvo Hartovo delo, ki je izšlo pri nas in prva omemba avtorja, ki sem jo lahko odkrila. Pregledala sem vse zapise do leta 1945 v avtorskem katalogu Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede na ZRC SAZU. Katalog sicer zajema zapise od 1770–1970. Najzgodnejša omemba avtorja je bila tista iz leta 1867, ko so tudi izšle njegove *Kalifornske povesti*.

Zbirko *Kalifornske povesti* je poslovenil Maks Pleteršnik. Izšla je v drugem zvezku Slovenske knjižnice, ki je bila »zbirka romanov, povestij, dram itd., izvirnih slovenskih, in iz družih literatur na slovenski jezik prevedenih.«⁴² Objavila je šest Hartovih kratkih zgodb: *Sreča Rjovskega tabora*, *Brown iz Calaverasa*, *Tennesseejev compaignon*, *Pregnanci iz Poker–Flata*, *Miggles* in *Idila v Rudečem dolu*. Zvon je povesti v oceni imenoval »pikantne«,⁴³ z izidom pa so bralce seznanjali tudi drugi časopisi, npr. Soča, kjer so izid Hartovih zgodb napovedali takole: »Drugi zvezek 'Slov. knjižnice' izide v prvej polovici februarja in prinese 'Kalifornske povesti', spisal Bret Harte, znani ameriški romancier, poslovenil M. P.«⁴⁴ Kmalu zatem se je v Slovenskem narodu⁴⁵ pod poglavjem »Listek: Slovenska knjižnica« pojavil življenjepis avtorja in hvala njegovemu pisanju, na koncu pa je Jurčič zapisal, da se Bret Harte »prestavlja v jezike vseh izobraženih narodov« in da »Slovani niso zadnji mej njimi,« kar je pokazal drugi zvezek 'Knjižnice', ki je prinesel »šest izbranih njegovih novelic tudi Slovencem.«

V prvem zvezku Knjižnice je bil objavljen Jurčičev roman *Doktor Zober*, kaj je izšlo za Hartovimi zgodbami, pa izvemo na istem mestu:⁴³

»Za nadaljne zvezke ima g. izdajatelj Jurčič pripravljeno: 'Valentina', roman od George Sand, posl. D. Hostnik; 'Tugomer', izvirna tragedija v verzih, spisal J. Jurčič, pa 'Pomladanski valovi', roman Turgenjevov, posl. Dr. Samec in več Ogrinčevih izvirnih povesti. Kasneje pride na vrsto izvirni roman 'Cvet in sad' (Jurčičev) in zbrane novele znanejših naših pripovednikov: Erjavca, Mencingerja, Zarnika, Mendelca in dr. Dva znana pisatelja pišeta uže za 'knjižnico' vsak po eno izvirno pripovedno delo.« Naslednji, tretji zvezek »knjižnice«, je objavil Jurčičevo tragedijo *Tugomer*.

⁴² Tako je zbirko podnaslovil oz. označil Josip Jurčič.

⁴³ Zvon III, 1877, št. 1.

⁴⁴ Soča, 1876, št. 3.

⁴⁵ Slovenski narod IX, št. 41, 20. 2. 1876.

Iz zgornjega zapisa je tako mogoče tudi ugotoviti, da so Erjavec, Mencinger, Zarnik in Mandelc pisali za isto zbirko, vendar za poznejše številke oz. zvezke, pri tem pa so tako skoraj gotovo prebrali tudi, kar je izšlo pred njihovimi objavami.

Poleg *Kalifornskih povesti*, ki so izšle v svojem zvezku, je bilo prevedenih in objavljenih v takratnih slovenskih časnikih še kar nekaj Hartovih kratkih zgodb: *Desno oko poveljnikovo* (v Slovenskem narodu X, 1877, št. 214), *Karica* (Slovenski narod XXIV, 1891, št. 90), *Nad razvalinami San Franciska* (Slovenec XL, 1912, št. 108), *Čuvaj na svetilniku* (Slovenec XLII, 1914, št. 54), *Stradivarjeve gosli* (Jutro XV, 1934, št. 85a), *Gospoda Thompsona izgubljeni sin* (Slovenski narod, 1877, št. 221–223), nekaj je izšlo tudi v podlistku nemškega časnika Laibacher Zeitung⁴⁶.

Slovenski narod⁴⁷ leta 1894, poda mnenje: » V manjših povestih specifiško psihološke vrste sta dosegla vrhunec Turgenjev in Bret Harte. Ti dvojici se vredno pridružuje Lazarevič.⁴⁸« Tudi iz nekaterih poznejših zapisov, npr. v Ljudski pravici⁴⁹, je mogoče razbrati, da so Breta Harta prištevali med največje osebnosti ameriške književnosti.

Josip Stritar v Zvonu⁵⁰ omenja Harta v prispevku »Literarni pogovori«, kjer govori o estetskih merilih mladih pisateljev in jezikoslovcev. Takole pravi: »Temu [kakemu pisatelju ali bralcu, op. J. M.] je prišel v roko kak Turgenjevov roman. Mož je slišal, da je sedaj Turgénjev »á la mode«; slišal je tudi, da je ta slavni ruski pisatelj 'realist'. Zdaj pa že vé, kakošen mora biti roman, tudi slovenski roman. Drugi je izteknil kje kako Bret-Hartovo novelo, ravno takó; ta mož zdaj vé, prej ni vedel, kaka mora biti novela.«

R. Gradovin⁵¹ je zapisal: »Iz svetovne literature, ki je onkraj velike luže v Ameriki vzrastla, je imenovati le humorista Mark Twaina in pa kot mladinskega pisatelja Cooperja, ki bi tudi zaslužil, da se prevede za naše mladinsko slovstvo. Ravnotako bi bilo želeti, da dobimo že vendar enkrat 'Robinsona Crusoe' v dobrem prevodu in primerni opremi. Semkaj spadajo

⁴⁶ Laibacher Zeitung, 1892, št. 153. *Das Gepäck eines Goldgräbers*. Aus dem Englischen des Bret Harte.

⁴⁷ Letnik XXVII, št. 123.

⁴⁸ Dr. Laza K. Lazarević, srbski pisatelj.

⁴⁹ Ljudska pravica VI, 1945, št. 179, str. 8.

⁵⁰ Zvon III, 1877, št. 16, str. 255.

⁵¹ Dom in svet XXVI, 1913, str. 118.

tudi Bret Hartejeve kalifornske povesti in pa Jules Vernejeve fantastično-znanstvene povesti.«

V Slovanu⁵² je neznani avtor (c.r.) napisal recenzijo knjige *Slike iz povijesti engleske književnosti*, ki jo je napisal Vladoje Dukat in izdala Matica Hrvatska leta 1904. Dukat je napisal pregled angleške književnosti, od začetkov do smrti kraljice Viktorije (1901) in avtor se nad tem navdušuje, saj naj bi se angleška književnost pri nas premalo poučevala, posebej v primerjavi z nemško, kljub temu, da naj bi se Angleži po razvoju kulture lahko primerjali s tako pomembnimi narodi, kot so Italijani in Francozi. V podkrepitev našteje nekaj najpomembnejših angleških pisateljev: »Shakespeare je vzornik in nedosežen mojster drame, Byron je mogočno vplival na Puškina in Lermontova, Scott je deloval na vse sočasne in tudi poznejše romanopisce, Milton in Ossian sta epika giganta, Poe, Bret Harte, Irving, Cooper, Ruskin, Twain, Emerson, Carlyle pa so pač slavni in znani po vsem svetu!«

Knjiga 56⁵³ označi Harta kot prvega pomembnejšega ameriškega pisatelja mešanega rodu, saj je bil njegov ded znan judovski trgovec iz New Yorka.

Morda najbolj zanimiv pa je odstavek o pisatelju, ki se pojavi v književnem delu. Luiza Pesjakova posveti kar nekaj besed in hvale Bretu Hartu v svojem romanu *Beatin dnevnik* (iz leta 1877). Beata ima prost večer in prebira knjigo, ko jo zmoti Rihard, ki jo povpraša:

»Kakovo berilo ste si izbrali nocoj? Ah, Bret-Harta! Ali Vam je ta pisatelj po všeči?«

'Jako. Kakor pesmi sečitajo njegove povesti. Vedno znova in vedno z večjem zanimanjem se dadé brati.'

'Katera kalifornijskih povestij Vam najbolj godi?'

'Katera, to je težko povedati. Druga je lepša od druge, vsaka umotvor. V tej se čudim pesniku, v oni slikarju. Ali bi bilo mogoče izumeti z bojami živejše podobe, nego li jo je narisal Bret-Harte z besedami v svoji povesti Razburjeno valovje?'

⁵² Slovan. Mesečnik za književnost, umetnost in prosveto. Zvezek 6, letnik III, 1905, str. 188.

⁵³ Knjiga IV, 1956, št. 8/9, str. 255.

'Nikakor ne, gospodična, in marsikateremu slikarju bi se spodobilo globoko prikloniti se pred tacim pesnikom. *Noč v Wingdamu* [naslove poudarila J. M.], koliko efekta s tako prostimi pomagali in *Miggless*, kaj ne, srca ne bi imel óni, ki ne bi bil ginen pri tem popisu ženske požrtvovalnosti.'

'O čudovita sta *Miggless* in on, ki nam jo je stvaril, a najlepše vsega lepega bi vendar imenovala *Idilo v rdečem dolu*, hvalo zanjo bi hotela naročiti šumečim valovom, da bi jo oznanjali pesniku onkraj Oceana.'

'Dobro, dobro, gospodična! Namesto njega Vam povem, da bi bil srečen vsprejemati hvalo iz tacih ust!'

Zmočena sem bila in sama sebi se čudila, da sem govorila takó vneto, kakor mi ni navada.

'Čestitam se jednoč Vašemu ukusu in pravilnemu Vašemu razsodku, a prosim, pustiva sedaj rdeči dol in vrniva se v zeleno svojo dolino, kder solnce skoraj zaide'«
(149).

Rihard v nadaljevanju zasnubi Beato. Branje Hartovih Kalifornskih povesti pred tem je v romanu lahko bilo zgolj naključje, morda pa ga je avtorica želela simbolično povezati tudi s pričakovanjem nečesa lepega in idiličnega. Tudi Beata je nato v svojem Rihardu odkrila »zaklad«, saj ji je zveza z njim prinesla srečo in blaginjo.

Avtorja pa so se pri nas spomnili tudi ob njegovi smrti. Leta 1902 je bila v prvi številki Slovana objavljena osmrtnica:

»Dne 5. maja t. l. je umrl v Londonu sloveči ameriški novelist in pesnik Bret Harte v 63. letu svojega življenja. Porojen v Albanyju v Severni Ameriki, je bil pristen zastopnik amerišanskega self'mademan-naturalizma, brezobzirno revolucionarnega duha, demokratičnih kulturnih in svetovnih načel, izvirnega, realističnostvarnega izražanja, krasnega sloga in humorja. Njegovo življenje je bilo burno, izpremen bogato; bil je učitelj, rudokop v zlatih jamah, stavec, tiskar, časnikar ter končno poet in novelist. Nekaj njegovih črtic iz traperskega in kaliforniškega, poezije polnega življenja zlatokopov, so prinesli tudi slovenski dnevniki.«

V Ljubljanskem zvonu⁵⁴ se je pojavilo skoraj enako poročilo, osmrtnico pa je objavil tudi Slovenski narod⁵⁵:

»Bret Harte umrl. Slavnoznani ameriški pisatelj Bret Harte je umrl v sredo ponoči v Canherly vsled bruhanja krvi. Francis Bret Harte, rojen 1839. 1. v Albany (New-York) se je v 15. letu preselil v Kalifornijo, kjer je živel med pol-omikanimi ljudmi kot učitelj, zlatokop, tiskar in pozneje kot urednik listov »Golden Era« in »Californian«. Bret Harte je bil odličen ameriški novelist in humorističen realist; snov za svoje mične povestice je zajemal večinoma iz življenja kalifornskega ljudstva. Tudi njegovo poezijo preveva čar kalifornskega sveta. Na češki jezik ga je prevajal J. V. Sladek in osobito 'Kalifornské povídky' so bile in so priljubljeno čtivo dijakov. Tudi slovenskih prevodov njegovih del je izšlo nekaj v našem listu.«

Po njegovi smrti je večjo pozornost avtorju namenil le še Slovensko ameriški koledar⁵⁶, ki ga je izdajalo založništvo dnevnika Glas naroda v New Yorku. Na treh straneh obravnavajo avtorjevo življenje in delo, zapisu pa dodajo tudi avtorjevo fotografijo.

8.1 Vajevsko poznavanje Breta Harta

Zelo me je zanimalo, ali bom kje našla kak zapis, na podlagi katerega bi lahko konkretno sklepala na povezavo Breta Harta in vajecev. Žal mislim, da tega neposredno najbrž ni mogoče dokazati. Pregledala sem vse zapise avtorskega kataloga SAZU, posebej do leta 1945, opombe ob posameznih zbranih in izbranih delih vajevske skupine in zapise iz Slovenskega biografskega leksikona za posamezne avtorje in nekatere biografije o vajevcih drugih avtorjev. Poleg tega sem si pomagala z iskanjem po ključnih besedah Digitalne knjižnice Slovenije, ki je dostopna tudi na spletu. Kljub temu sem prepričana, da so vsaj tisti izmed vajecev, ki so dočakali leto 1876, ko so pri nas izšle Hartove povesti, te povesti poznali in brali, najbrž pa so tudi spremljali odzive na Hartovo pisanje. Na to sem lahko sklepala ob zapisu v Slovenskem glasniku⁴³, da so nekateri izmed vajecev tudi

⁵⁴ Ljubljanski zvon, 1902, letnik 22, št. 7.

⁵⁵ 16. 5. 1902, XXXV. leto, št. 111.

⁵⁶ 1913, 46–48. Glej Priloge.

ustvarjali za Jurčičevo Slovensko knjižnico. O Erjavčevem leposlovnem ustvarjanju v 70. letih 19. stoletja piše tudi Anton Slodnjak:

»Leposlovno pa Erjavec v tem času ni mnogo ustvarjal, pač pa je predelaval nekatere svoje prejšnje spise. Gregorčič poroča, da je zasledil v njegovi zapuščini popravljeno povest 'Na stričevem domu' in dele satire Črtice iz življenja Schnackschnepperleina. Gregorčič misli, da je takrat Erjavec pripravljaj svoje leposlovne spise za natisk v posebni knjigi, baje za Jurčičevo Slovensko knjižnico ter da sta omenjeni predelavi nastali zato.«⁵⁷ To, da so Fran Erjavec in nekateri drugi vajejci pripravljali svoje prispevke za isto revijo, v kateri so bile prej objavljene Hartove povesti, nam da slutiti, da so jih omenjeni avtorji tudi prebrali. Glede na to, da so bili vajejci zelo razgledani in da jih je zanimala literatura, tudi tuja, in da se je hvala povestim Breta Harta pojavila v več literarnih revijah in časopisih tistega časa in tudi pozneje, mislim da ne moremo sklepati, da omenjenega avtorja niso poznali.

Ali je poznavanje avtorja prispevalo tudi h konkretnemu vplivu na njihovo literarno ustvarjanje, pa bi težko rekli. Fran Erjavec je sicer v svojem delu *Ni vse zlato, kar se sveti* nazorno uporabil motiv zlata, izkopavanja rude in varljivega blišča kovine, res pa je tudi, da se je Erjavec tudi sicer ukvarjal z naravoslovjem in mineralogijo. Na drug tak vpliv bi lahko pomislili še ob njegovi kratki pripovedi *Zamorjeni cvet* (1861), ki govori o ljubezenski nesreči Valentina, ki se odloči oditi v Ameriko. Vendar je bila, kot smo videli, ameriška tematika tudi sicer aktualna v tistem času, zaradi izseljencev in njihovih poročil, zaradi obljube boljšega življenja, pa tudi zaradi drugačnosti in eksotičnosti pokrajine.

Naj je bilo tako ali drugače, z gotovostjo lahko trdimo, da so tako slovenski avtorji kot ameriški predstavnik ustvarjali v istem obdobju, prispevali k drugačnemu pristopu k pisanju (tako miselnemu kot tematskemu) in so bili pomembni za nadaljnji razvoj kratke pripovedne proze.

⁵⁷ Anton Slodnjak: *Frana Erjavca zbrano delo*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1934.

9 Sklep

V diplomskem delu sem predstavila vajeve in Breta Harta, ki so predstavniki romantično-realističnega literarnega ustvarjanja v drugi polovici 19. stoletja. Obravnavala sem njihovo življenje in delo, pri tem pa so me zanimale predvsem njihove kratkoprozne pripovedi.

Ugotovila sem, da so omenjeni predstavniki zelo pomembni za razvoj kratke proze in tudi nadaljnega literarnega ustvarjanja, ker so v svoje pisanje uvajali novosti. Bret Harte z romantičnimi podobami Divjega zahoda in realističnimi opisi pokrajine, razmer in junakov, ter na drugi strani vajeveci z romantičnimi podobami ljubezni (včasih še s primesmi sentimentalizma) in natančnim popisovanjem življenja in realističnimi dialogi, so načrtali in usmerili tok pisanja k realizmu. Njihovi junaki so opisani večplastno in zaživijo pred očmi bralca, opisi posebnosti, pokrajine, vaškega ali mestnega življenja, pa pripomorejo k boljšemu razumevanju pripovedi.

Bret Harte je bil prvi ameriški avtor, ki je opisoval osebe nižjih slojev v resnem literarnem delu, vajeveci pa niso ciljali le na kmečkega, ampak predvsem na izobraženega bralca.

Glavne zgodovinske okoliščine, ki so vplivale na pisanje Breta Harta, so bile ameriška državljanska vojna, odkritje zlata v Kaliforniji, razvoj železniških povezav, prihod tujcev in genocid nad Indijanci. Na vajevece pa so pomembno vplivale meščanske revolucije, cenzura tiska, gibanje Zedinjena Slovenija in Bachov absolutizem. V literarnem smislu prelamljajo s tradicijo nabožno-didaktične rabe, dovršijo kompozicijo in posegajo po vsakdanjih temah iz kmečkega in malomestnega življenja. Ne opirajo se več na mite, legende in folkorno izročilo.

Tako vajeveci kot tudi drugi Slovenci tistega časa so lahko v časopisju prebrali marsikaj o Ameriki, prebirali pa so tudi Kalifornijske in druge povesti Breta Harta. Avtor je bil cenjen v Ameriki in pri nas, njegove kratke zgodbe pa so spodbudile kar nekaj odziva.

Če primerjamo delo Valentina Mandelca *Iz življenja učenca* in Bret Hartove *Izobčence*, lahko najdemo nekaj podobnosti, v obeh delih pa je mogoče najti tako romantične kot realistične značilnosti. Omenjani avtorji so s svojimi kratkimi pripovedmi prelamljali tradicijo, uvajali drugačnost in s tem prispevali temelje nadaljnjemu pisanju. »Od začetka

petdesetih let do srede šestdesetih je bilo slovensko pripovedništvo domala izključno vezano na kratkoprozno pisanje. Hkrati s tem, ko je kratka pripoved (Levstik, Jenko, drugi vajeve) ustvarjala temelje slovenski pripovedni prozi, je razvijala tudi svoje posebnosti« (Kocijan 2006: 8).

H kratki prozi so se pisatelji zatekali predvsem takrat, ko so želeli predstaviti stisko svojih oseb (bivanjsko ali drugo, upodobitev človekove nemoči in šibkosti, po drugi strani pa notranje moči. Prišlo je do psihološko in socialno bolj poglobljenega obravnavanja človeka. Kratka proza je bila tako pomembna nosilka novosti. Ob deheroizaciji in naravnosti v izkustveni svet je odprla pot realističnim pogledom in postopkom.

Čeprav vajeve in Bret Harte v literarni zgodovini, teoriji in kritiki niso bili deležni tako velike pozornosti, kot nekateri drugi avtorji, so si kljub temu izborili in zasedajo pomembno mesto v razvoju kratke pripovedne proze.

10 Literatura

- Robert Cecil Beale: *The Development of the Short Story in the South: A Dissertation*. Charlottesville, Virginia: The Michie Company, 1911.
- Richard O'Connor: *Bret Harte. A Biography*. Boston and Toronto: Little, Brown and Company, 1966.
- Henry R. Cooper, Jr.: The Slovene Short Story in English Translation: Survey and Considerations. *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ljubljana: FF, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2006. 495-512.
- Joan Crandell: *The Indian Island Masacre. An investigation of the events that precipitated the Wiyot murders*. The Faculty of Humboldt State University. 2005.
- J. A. Cuddon (ur.): *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1992.
- Milan Dolgan: Mandelčevo pismo. *Jezik in slovstvo*. Letnik XXII. 1976/77, št. 7.
- Marjan Drnovšek: Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom. Ljubljana: Nova revija, 1998.
- *Encyclopaedia Britannica*. Na spletu:
[<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/256127/Bret-Harte>], (13. 2. 2010).
- Božidar Flegerič. Valentin Mandelc. Dom in svet. 1900. Letnik 13, št. 19.
- Alvin F. Harlow: *Bret Harte of the Old West*. New York: Julian Messner, 1968.
- J. D. Hart: *Oxford Companion to American Literature*. Oxford University press: New York, 1995.
- Bret Harte: Izobčenci. *Tennesseejev družabnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961. (Prevedla Gitica Jakopin).
- Miran Hladnik: *Slovene popular novels about emigration in the nineteenth century*. (10. 8. 2002) Dostopno na:
[<http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/MHladnik5.pdf>], (10. 3. 2010).
- *Kalifornijska mrzlica*.
[http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_California_to_1899#Gold_Rush], (11. 1. 2010).

- Janko Kos: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS, 1996.
- Gregor Kocijan: *Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika*. Ljubljana: DZS, 1983.
- Gregor Kocijan: Produktivnost kratke proze v preteklosti in sodobnosti. Slovenska kratka pripovedna proza 1850–1941. *Obdobja*. 23. Ljubljana: FF, 2006. (str. 3–14). Dostopno na spletu: [http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/sim23/001_Kocijan.pdf], (12. 3. 2010).
- Gregor Kocijan: *Med analizo in sintezo. Literarnozgodovinske razprave*. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1992.
- Aleksander Kustec: Kratka zgodba v literarni teoriji. *SR* 47/1 (1999). 1–138.
- Boris Paternu: Levstikov Martin Krpan med mitom in resničnostjo, *SR* 26: 233–252. *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Luiza Pesjakova: *Beatin dnevnik*. Novo mesto: založ. J. Krajec, 1887.
- Danforth Ross: *The American Short Story: Pamphlets on American Writers*. Minneapolis: University of Minnesota, 1961.
- Gary Scharnhorst: *Bret Harte: A bibliography*. Maryland: The Scarecrow Press, Inc., 1995.
- Gary Scharnhorst: *Bret Harte. Opening an American literary West*. Oklahoma: University of Oklahoma press, 2000.
- Valerie Shaw: *The Short Story: A Critical Introduction*. New York: Longman, 1983.
- *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Martha Tolley: *200 Years of Great American Short Stories*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1975.
- *Vaje. Faksimile rokopisa iz narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani*. (Spr. bes. Jože Pogačnik.) Ljubljana: MK, 1968.
- Arthur Voss: *The American Short Story*. Norman: University of Oklahoma Press, 1973.
- Tomo Virk: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi. *SR* 52/3 (2004). 257–379.
- Tomo Virk (izbor, spr. bes.): *Čas kratke zgodbe: Antologija slovenske kratke zgodbe*. Ljubljana: Študentska založba, 1998.

- Tomo Virk: *Kratka pripoved od antike do romantike*. Ljubljana: DZS, 2002.
- *Webster's Biographical Dictionary*. Massachusetts: G. & C. Merriam Company, 1976.
- Ray B. West, Jr.: *The Short Story in America*. Chicago: Henry Regnery Company, 1952.
- Črtomir Zorec: Po stopinjah Simona Jenka in njegovih tovarišev. *Panorama*, št. 12, 27. 3. 1965, str. 8, 9.
- Alenka Žbogar: *Kratka proza v literarni vedi in šolski praksi*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2007.

